

ÖLLŐS LÁSZLÓ

Emberi jogok – nemzeti jogok

Mivel az emberi jogoknak egyik alapvető vonása az egyetemesség, máris módosítanunk kell a címben jelzett kérdést. Az eredeti kérdésre – a nemzeti kisebbségek jogai emberi jogok-e? – adandó válasz akkor feleltethető meg az egyetemesség követelményének, ha nem maradunk a kérdés szabta keretek közt. Ha ugyanis csak a nemzeti kisebbségek nemzeti vonatkozású jogainak emberi jogi természetét próbáljuk igazolni, akkor óhatatlanul elszakítjuk azokat mások hasonló természetű jogaitól, akik csak annyiban különböznek a nemzeti kisebbségekhez tartozó egyénektől, hogy nem élnek kisebbségben.

Így vizsgálatunk középpontjába ezen a ponton nemcsak a nemzeti kisebbségek nemzeti vonatkozású jogai kerülnek, jóllehet azok képezik a jogok legkritikusabb területeit, minthogy azokat sértik meg a leggyakrabban, hanem a nemzeti jogok általában. Fel kell tehát vetni a kérdést, hogy emberi jogok-e a nemzeti többséghez tartozók nemzeti jogai. És ebből következően emberi jogok-e a nemzeti jogok, tartozzanak a velük élni kívánó személyek akár nemzeti kisebbséghez, akár nemzeti többséghez?

Először vizsgáljuk meg a nemleges válasz politikai következményeit! Ha tehát nem emberi jogi természetűek a nemzeti jogok, azaz teljes egészükben kívül esnek az emberi jogok körén, akkor a liberális demokráciákban természetesen a mindenkori többség hatáskörébe sorolhatók. Ám ez ebben az esetben nem jelenti pontosan azt, hogy a mindenkori nemzeti többség dönthet a nemzeti jogokról, hanem – amint az már John Stuart Mill óta ismeretes – a mindenkori politikai többség hatalmába kerül a döntés, amely nem feltétlenül azonos a nemzeti többséggel. Ha pedig a mindenkori politikai többség dönthet a nemzeti jogokról, akkor azt nemcsak a nemzeti kisebbségek tagjainak vonatkozásában teheti, hanem a nemzeti többség tagjainak vonatkozásában is. Következésképpen az egyének nemzeti jogait a mindenkori politikai többség szabhatja meg. Akarata szerint természetesen különbséget is tehet az

egyes egyének nemzeti mivolta között, eltérő értékcsoportokba sorolva az egyes egyéneket, sőt akár egész társadalmi rétegeket, csoportokat is. Dönthet az egyének nemzeti és kevésbé nemzeti besorolásáról, de teljesen ki is rekesztheti őket az adott nemzet köréből. Döntését ebben az esetben jogosnak kell elfogadni, még ha azt az adott egyén helyteleníti is. Csak egy módon lehet felépni ellene: politikai eszközökkel meg kell kísérelni a többségi hatalom megszerzését, és annak részeként a nemzeti mivolt meghatározásának jogát. E hatalom birtokában pedig meg lehet változtatni a többségi hatalom korábbi birtokosának döntéseit, másként határozva meg a nemzeti jogok jellegét. Ebbe persze akár az a lehetőség is belefér, hogy akiket korábban nemzetileg magasabb szintű kategóriába soroltak, most alacsonyabba kerülnek, sőt akár ki is rekeszthetők a nemzet tagjai közül. Ez természetesen megtörténhet magukkal a besorolókkal, tehát a többségi hatalom gyakorlóival is, ha elvesztik a többség támogatását, majd ennek eredményeképpen a döntéshozatalban elfoglalt többségi pozíciójukat. Mivel tehát a nacionalizmus elemeinek listája nem véglegesíthető, ezért a többségi döntéshozatal önkényessége sem zárható ki pusztán a döntéshozatal többségi jellege által.

A másik lehetőség annak a hipotézisnek a megvizsgálása, hogy a nemzeti jogok teljes egészükben emberi jogok. Ebben az esetben azonban a nemzeti elnyomás kívánalmának jogát is az emberi jogok közé kényszerülnénk sorolni, ami nyilvánvalóan képtelenség, még ha a nemzet jogainak ilyen értelmezése létező jelenség is.

A harmadik lehetőség az, hogy a nemzeti jogok nem esnek teljesen kívül az emberi jogok körén, egy részük megfelel az emberi jogok feltételrendszerének. E lehetőség kapcsán mindenekelőtt az kell megvizsgálunk, hogy a nemzeti jogok morális alapjai közt találunk-e olyan elemeket, amelyek kapcsán indokolt lehet e jogok legalább egy részének emberi jogi minősítése. Ehhez azonban meg kell vizsgálnunk az egyén nemzeti jogainak morális alapjait.

Nyilvánvalóan felvethető a kérdés, hogy az emberi jogok eddigi koncepciója tovább bővíthető-e egy újabb vitatott területtel. Ugyanakkor az emberi jogok elmélete a modern társadalom értékrendjének egyik legdinamikusabban fejlődő területe. A jog nem statikus elemek összege, hanem rendelkezik a növekedés és fejlődés képességével.¹ Éppen ezért a jog olyan koncepciója, amely nem számol e dinamikával, nem tekinthető kielégítőnek. Ha pedig az ember nemzeti méltóságának tisztelete morális joga, akkor indokolt felvetni

¹ Ld. Lawrence W. Sumner: *The Moral Foundation of Rights*. Oxford – New York, Clarendon Press – Oxford UP, 1987. 15-16.

a kérdés emberi jogi besorolását.² De indokolt annak okán is, hogy a nacionalizmus az elmúlt századok és jelenünk egyik legjelentősebb politika és társadalomformáló eszméje.³ Éppen ezért az emberi egyenlőség és szabadság kereteinek megadása és biztosítása nélkül, ezen eszmeáramlat által létrehozott renden belül aligha beszélhetünk szabad világról, ahhoz hasonlóképpen, mint például a vallás szabadságának kivívása idején.

Az ember nemzeti jogainak általunk eddig megadott morális alapjai továbbá azokat a kritériumokat is teljesítik, amelyeket Kis János az emberi jogok etikai elméletének előzetes feltételeiként szab meg. E szerint tartalmaznia kell olyan jogokat, melyek nemcsak megengednek valamit alanyuknak, és nem csupán kötelességeket rónak más személyekre, hanem számon kérhetők és kikényszerítendők. Továbbá, nem csupán instrumentális érvekkel igazol jogokat; a belőle származó jogok egy része korlátozó, azaz morális jog. Harmadszor: e morális jogok egy része a jogalany ember voltán alapszik, tehát minden embert egyformán megillet, akire a morális vita, hatósugarán belül, értelmezhető. Negyedszer: egy morális előírás hatósugara olyan emberi lényekre terjed ki, akik között normatív vita tárgyává tehető társadalmi viszony van.⁴ A nemzeti sajátosságok védelme nyilvánvalóan teljesíti az első feltételt. A második feltétel kapcsán a nemzet általános fogalma és a konkrét megjelenési formáinak ismerete, valamint ezek összevetése az emberi jogok és a liberális demokrácia alapelveivel nyilvánvalóan teret nyit e jogok korlátozó jellege előtt. A harmadik feltételt az egyenlőségelv alapján teljesítik az egyén nemzeti jogai, hiszen annak konkrét tartalma a morális vita kapcsán születik meg, azok közt, akik a morális vita hatósugarába esnek. Ami a negyedik feltételt illeti, a nemzetállam modern feltételei közt élő egyének közt lehetséges olyan társadalmi viszony, amely normatív vita tárgyává tehető.

Kis János szerint: „Egy jog attól emberi jog, hogy igazolása során alanyainak ember voltára hivatkoznak. Minden alanyát azon az alapon illeti meg, hogy az illető – ember. De ez nem okvetlenül feltételezi, hogy (a jelzett sokaságon belül) minden ember a kérdéses jog alanya lehet. Előfordulhat, hogy egy emberi jog csak valamilyen szűkebb osztályra értelmezhető.”⁵

² „Egy morális jog akkor emberi jog, ha a tiszteletet kívánó tulajdonság azzal függ össze, hogy a jogalany emberi lény.” Kis János: *Vannak-e emberi jogaink?* (Magyar Füzetek könyvei 11.) Paris, Dialogues Européens, 1987. 66.

³ Ld. Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: *Válogatott tanulmányok*. II. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986. 187.

⁴ Azaz Jürgen Habermas feltétele, a társadalmi vita szabadsága, mindenképpen kiegészítendő a fenti követelményekkel.

⁵ Kis János: i. m. 67.

A nemzeti jogokkal tehát nem kell szükségszerűen élnie minden emberi lénynek, és akkor is igényelhet jogvédelmet, azaz a nemzet előtti társadalmi szerkezetben élők a már tárgyalt feltételek mellett akkor is jogosultak sajátosságaik védelmére, ha nem teljesítik az emberi jogok követelményrendszerét. De persze nem kell vele élniük akkor sem, ha nem igénylik e jogok valamelyikét, tehát nem kötelességük élniük velük.

A liberális nacionalizmus jellegének okán találkozhatunk olyan állásponttal, amely az emberi jogokat a modern állam központi értékének tartja, a nemzeti kisebbségek jogait emberi jogi szempontból mégis problematikus területnek tekinti. Az egyik álláspont szerint a nemzeti kisebbségek jogai egyáltalán nem sorolhatók az emberi jogok közé, és csak olyan jogokkal bírhatnak, amelyek még nem korlátozzák a többség jogait.

A másik álláspont szerint pedig a kisebbségben élők nemzeti jogai részben emberi jogi természetűnek tekinthetők, de a nemzeti mivoltuknak csak olyan elemeit szabad az emberi jogok közé sorolni a nemzeti kisebbségek esetében, amelyek még nem veszélyeztetik a többség nemzeti hegemoniáját. A korlátozás tehát egyoldalú, a többség korlátozhatja a kisebbség jogait azzal az érveléssel, hogy az ne korlátozhassa a többségét. Mind a két álláspontból elmondható, hogy egyben az egyén nemzeti jogait kirekeszti az emberi jogok köréből, hiszen azok nem vonatkozhatnak minden érintett személyre, azaz univerzális érvénnyel nem bírnak.

Az első állásponttal kapcsolatban látható, hogy az egyén nemzeti jogai morálisan megalapozhatók oly módon, hogy az megfelelően az emberi jogok morális alapjainak. Ugyanakkor a kérdés pozitív megválaszolhatósága feltételezi a kérdés negatív felvetésének megválaszolhatóságát is. A kérdés negatív felvetésének jeleznie kell a kérdés pozitív felvetésének megalapozottságát. Nevezetesen azt, hogy ha nem emberi jogok a nemzeti kisebbségek jogai, akkor miféle jogok. És ebből következően: ha ellentétbe kerülnek az emberi jogokkal, milyennek legyen a köztük lévő viszony? S ennek eredményeképpen mi következik abból az állításból, hogy nem emberi jogok a nemzeti kisebbségek jogai?

Egyszóval a kérdésre, hogy emberi jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai, s ha igen, milyen mértékben, többféle válasz is lehetséges. Először is röviden összefoglaljuk az eltérő válaszok főbb elemeit.

Az első ismert válaszlehetőség, hogy jogai alapvetően a nemzeteknek vannak. A nemzetek jogai éppen ezért minden egyéb jog fölött állnak. Ugyanakkor a nemzetek joga az adott állam keretein belül a nemzeti többség jogával azonosítható abban az esetben, ha az adott nemzet jogát mindenek fölött álló-

nak tekintjük. A nemzet az adott állam keretein belül kisebbségben élők jogai fölött áll, következésképpen a kisebbségben élők sajátos jogai jogokként nem is létezhetnek. Tehát a nemzetet kell a kormányzat képeire formálni.⁶ Ebben az esetben a nemzeti többség nyilvánvalóan jogosult rákényszeríteni akaratát a kisebbségre.

A következő válaszlehetőség, hogy a liberális állam nemzeti semlegessége abban rejlik, hogy a nemzeti különbözőségek kérdésében nem foglal állást, a nemzeti egyenlőséget az állampolgári egyenlőséggel azonosítja. Ugyanakkor láthattuk, hogy ez a modell nem teremti meg polgárai nemzeti egyenlőségét.

A harmadik álláspont, hogy a nemzeti kisebbségek jogai mellérendelő viszonyba kerülnek az emberi jogokkal, minthogy azok nem foglalkoznak a kérdéssel. Persze meg kell vizsgálni, miként működhet a rendszer, ha elfogadjuk azt az állítást, hogy a nemzetiségi jogok a jogok sajátos csoportját képezik, s mintegy kiegészítik az emberi jogok körét. Ebben az esetben természetesen felmerül a kérdés, miként viszonyuljanak egymáshoz a formálisan eltérő besorolású jogok a köztük kialakuló esetleges konfliktus esetén.

A negyedik megoldás tehát az az állítás, hogy az egyén nemzeti jogai az emberi jogok közé tartoznak. Ebben az esetben tisztázni kell, hogy miként sorolhatók ezek a jogok az emberi jogok közé. Összeegyeztethetők-e a nemzetiiségi jogok alapelvei az emberi jogok alaprincípiumaival, következnek-e belőlük? Ha feltételezzük, hogy igen, akkor milyen mértékben? Továbbá meg kell válaszolni azt a kérdést, hogy a nemzeti kisebbségek jogai természetükből következően nem veszélyeztetik-e az emberi jogokat, s azt is, hogy milyen következményekkel jár az emberi jogokra az olyan állapot, amelyben a nemzetiségi jogok kívül rekednek az emberi jogok rendszerén.

Mindehhez természetesen meg kell vizsgálni a nemzeti kérdéskör jellegét, azokat a felfogásokat, melyekből a különféle válaszok következnek, továbbá azt, hogyan lehetnek emberi jogok a nemzeti kisebbségek jogai. Azt a kérdést tehát, hogy a nemzeti kisebbségek jogai redukálhatók-e központi nemzetiségi jogra, valamint azt, hogy ha ezt tesszük, milyen viszonyba kerülhet ez a jog az emberi jogokkal. Ha pedig nem redukáljuk a nemzeti kisebbségi jogokat egyetlen központi jogra, akkor az így maradt számos jog hogyan feltehető meg az emberi jogokkal. Hasonló kérdések vetődhetnek fel, ha

⁶ „Az eddigi bölcs törvényhozók a reálisan létező nemzetek számára keresték a lehető legjobb kormányformát; a törvényhozó Rousseau célja olyan alkotmányozó tevékenység, mely tökéletesen átalakítja a nemzet karakterét – a népet teszi tökéletessé, tökéletesen alkalmassá a tökéletes államforma befogadására.” Ludassy Mária: *Népi tánc és harci ének. In: Tévészemléink eredete*. Budapest, Atlantisz, 1991. 49.

a problémát a másik oldalról közelítjük meg: vajon az emberi jogok valamelyike hordozza-e azokat, avagy az emberi jogok valamely adott csoportjának együttese adja az egyes nemzetiségi jogok, ill. a központi nemzetiségi jog emberi jogi dimenzióját.

Ha a nemzetet tagjai összességének tekintjük, akkor az adott nemzet jogának ki kell terjednie annak minden tagjára. Ha e jogok közé soroljuk az államalapítás jogát, és ezzel azt a jogot, hogy az adott nemzet tagjai által létrehozott politikai közösség szuverenitással bírjon egy adott terület felett, akkor e jog szerint minden olyan személy lakóhelyének a nemzeti területhez kellene tartozni, aki az adott nemzet tagja, és nem költözött el önként lakóhelyéről valamely más, távoli nemzet tagjai által lakott vidékre. Nyilvánvaló, hogy ez az elv a nemzeti szempontból vegyes lakosságú területen nem érvényesíthető az „egy nemzet – egy állam” elvének megfelelően, hiszen a terület egyszerre nem tartozhat egynél több államhoz. Az „egy nemzet – egy állam” egyenlőségelve ezért szükségszerűen magában foglalja a más nemzetiségű egyének nemzeti egyenlőségének megsértését. A nemzetek államalapítási joga így éppen a nemzeti egyenlőség miatt korrekcióra szorul.

Többféleképpen korrigálható az érvényesíthetetlen eredeti elv. Az egyik lehetséges korrekció, ha megsértjük a lakóhely önkéntes elhagyásának elvét, azaz a nemzetileg homogén államot kitelepítéssel, illetve betelepítéssel valósítjuk meg, tehát a Közép-Európában jól ismert megoldás rendje szerint, azaz az adott nemzethez nem tartozó egyéneknek el kell hagyniuk az állam területét, illetve az állam a rendelkezésére álló eszközökkel általa helyesnek tartott nemzeti identitással rendelkezőket telepít a pacifikálandó területre. Lényegében ilyen célt követ az a megoldás is, mely szerint a más államokban élők automatikusan rendelkezhetnek az adott ország állampolgárságával, ha az adott nemzet tagjainak ismeri el őket az állam. A másik lehetséges korrekció az, hogy az adott egyén nem választhatja meg szabadon nemzeti hovatartozását, hanem az adott állam által preferált nemzethez köteles tartozni. Vagyis az állam asszimilációra törekszik keményebb, ill. puhább módszerekkel.

Mindkét korrekció sérti azt az elvet, hogy az adott nemzethez tartozó egyének saját elhatározásuk alapján alkossanak politikai közösséget, amely szuverenitással bír lakóhelyük fölött. Ezért pontosítani kell két kérdést. Az egyik, hogy ki dönt a nemzeti hovatartozás felől. A nemzetek jogának elfogadása esetén nyilvánvalóan az állam hatalmi eszközeivel befolyásolja az egyén választását. A másik pedig, hogy ki dönt az adott terület hovatartozásának kérdéséről. Az adott terület hovatartozásának problémája nyilvánvalóan a hovatartozás jogi igazolása, azaz hogy jogszerűen kihez tartozik az adott te-

rület. Ahhoz, aki éppen uralja, vagy ahhoz, amelyik nemzet tagjai az adott időszakban többségben vannak az adott területen, esetleg ahhoz, amelyik nemzet elődei korábban jelentek meg az adott területen, és csak erőszak révén vesztették el szuverenitásukat fölötté, illetve megszállásuk következtében kerültek számbeli kisebbségbe? Mi tehát a mérce az adott terület hovatartozását illetően a nemzetek jogából kiindulva?

A probléma nyilvánvaló, minthogy a fenti érvek mindegyike lehet megalapozott érv, és ezen érvek számos esetben egymással szemben állnak, azaz az egyik fél az egyikkel érvel, a másik pedig a másikkal, ezért állíthatjuk, hogy számos esetben nincs egyértelmű válasz, ha a nemzetek jogából indulunk ki.

A fenti válaszok közt ugyanis nemcsak egyértelmű hierarchiát nem lehet teremteni a nemzetek joga alapján, hanem ezt a problémát fel is használják az érvek hangoztatói.⁷ Sőt maguk is gyakran felváltva használják az egyes érveket annak függvényében, hogy melyik érv támasztja alá igényeiket, és a helyzet változása nyomán érveiket is váltogatják. Ezen érvek sajátosságai alkalmassá teszik őket arra, hogy a nemzetek jogának köntösébe öltöztessék az olyan hatalmi erőszakra épülő megoldásokat, amely az érintetteket megkérdésük nélkül sorolta az adott államhoz, illetve ezt kívánta tenni, sőt ezt kívánja tenni ma is. Az „akié a hatalom, azé a vallás” elvének modernizált változatából következik az „akié a hatalom, azé a nemzet” jogszerűsége. Maga a nemzetfelfogás természetesen teremt eltéréseket. Nem szükségszerű a többség törekvése a nemzetileg tiszta államra, de lehetséges, azaz nem zárható ki, minthogy ezen jogfelfogás szerint nem állítható róla egyértelműen, hogy jogellenes. Ugyanakkor maga a jog minden nemzet vonatkozásában a jogegyenlőség elve alapján érvényesíthetetlen.⁸

Az következik ugyanis belőle, hogy lesznek kedvezőbb és kedvezőtlenebb helyzetben lévő nemzetek, illetve az egyes nemzeteknek lehetnek nemzetileg kedvezőbb és kedvezőtlenebb helyzetben lévő részei. Az a nemzet ugyanis, amelynek nem lehet saját állama, illetve ha van is, a nemzet számottevő része nem élhet benne, nyilvánvalóan kedvezőtlenebb helyzetben van, mint az a nemzet, amelyiknek van saját állama, a nemzet egésze benne élhet, sőt benne kell élniük más nemzethez tartozóknak is.

⁷ Szűcs Jenő kiválóan mutatja be, miként használta ezt a módszert a magyar politika. Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1984. 31.

⁸ Amint azt már Lord Acton felismerte, a nacionalizmus céljai belső ellentmondásai okán lényegében véve megvalósíthatatlanok. „Az az állapot, amelyet célul tűz maga elé, elérhetetlen.” Ezért állíthatja, hogy „A nemzeti jogok legnagyobb ellensége a nacionalizmus modern elmélete.” Lord Acton: Nacionalizmus. In: Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. I. Budapest, Atlantisz, 1991. 150–151.

A nemzetek joga tehát nem érvényesülhet egyenlő módon sem az egyes nemzetek vonatkozásában, sem pedig az egyes egyének vonatkozásában. Ezen a ponton mutatkozik meg a legvilágosabban az az ellentmondás, amelyre Immanuel Kant kapcsán mutathatunk rá, hogy tudniillik az eszme nem illeszthető sem az egyénhez, sem pedig az egyetemes emberihez. Ám a nemzet-államok határai ennek az ellentmondásnak a jegyében alakultak ki, az erő igiteléhez egyszerre helyet adva és nem adva helyet a legkülönbözőbb nemzeti érveknek, annak függvényében, hogy éppen ki és milyen helyzetben használja az adott érvet. Ám így a nemzetek joga egyes nemzetek jogává és mások jogtalanságává válik, illetve egyes nemzetek egyes tagjainak jogává és más tagjainak jogtalanságává.

A nemzetek jogának felfogása ugyanakkor nem egységes minden elemében; léteznek erősebb és gyengébb változatai. Erős változata szerint jogai alapvetően a nemzeteknek vannak. Ennek is a legkeményebb felfogása szerint jogai mindenekelőtt egy nemzetnek vannak, a saját nemzetemnek. Saját nemzetemhez képest minden más nemzet, illetve egyén e nemzet jogigényeinek viszonylatában rendelkezhet jogokkal. Ebben a felfogásban nemcsak a nemzeti kisebbségek jogai, hanem minden más nemzet jogai is kétségbe vonhatók.

Ugyanakkor a puhább felfogás elismeri a nemzetet oly módon, hogy az adott nemzeti többség nem is kötelezhető az államban élő nemzeti kisebbség létének elismerésére, és állíthatja, hogy az adott nemzeti kisebbség nem létezik, illetve nem létezhet, azaz nincs joga a létezéshez. Az állam azonosítása a nemzettel ebben az esetben a mindenkori többség jogává válik, illetve a képviseleti demokráciától eltérő centralizált rendszerekben az adott nacionalista diktatúra hatalmi elitjének joga.

Az erősebb változat első esetéből nyilvánvalóan következik, hogy a nemzeti jogok, úgymond, „univerzálisabbak” az emberi jogoknál, azaz ezeket kell alapjogoknak tekintenünk, s nekik kell megfelelniük az egyéb, értelemszerűen alacsonyabb rendű jogi normáknak. Az erősebb változatnak ez az esete lényegét tekintve nyilvánvalóan ellentmond az emberi jogi felfogásnak, kétségbe vonva azt. Ugyanakkor a második változat esetében a kérdésre adott válasz összetett. Csak akkor tekintik ezt a gyakorlatot az emberi jogok nyilvánvaló megsértésének, ha egy diktatórikus állam cselekszik ily módon, a bevett alapjogokat is megsértve. Ha azonban egy alkotmányos képviseleti demokráciában többségi döntések alapján születik meg ez az alkotmányos értékrend, s annak részei az egyetemes emberi jogok is, abban az esetben felvetődik a kérdés, vajon nem a többségi demokráciából következő jogi állapot-e ez, és mint ilyen, megfelel-e az emberi jogok kritériumrendszerének. A nemzeti kisebbség

ségek jogaival kapcsolatban ugyanakkor indokolt a locke-i kivétel megtétele, hiszen azok veszélyeztetik az állam szuverenitását, azaz a nemzeti hegemonia alkotmányos demokráciában elfogadható.⁹

A nemzeti hegemonia felfogásának ugyanakkor van egy mérsékeltbb változata is. E változat szerint is alapvetően az adott nemzeté az állam. Emellett azonban elismerhető az adott nemzeti kisebbség létezése az adott állam keretein belül. És ezzel összefüggésben a nemzeti kisebbségek tagjainak nemcsak a többségi nemzethez tartozó polgárokat megillető emberi jogai ismerhetők el, hanem valamiféle sajátos jogaik is – ám ez utóbbiak csak a nemzet jogainak függvényében. Az állam tehát elismeri az emberi jogok érvényességét a magukat az adott nemzeti kisebbséghez sorolókra vonatkozóan, sőt adott esetben a nemzeti kisebbségek sajátos nemzetiségi jogait is, ám ez utóbbiakat csak olyan mértékben, amilyen mértékben azok megfelelnek a nemzeti többség állama által megadott kritériumoknak. Ellenkező esetben a nemzet jogai szűkíthetik a nemzeti kisebbség jogait minden olyan területen, ahol szerintük azok a nemzeti többség dominanciáját hatékonyan korlátozzák, illetve veszélyeztetik más nemzetiségű kisebbségeik fölött az adott államalakulaton belül. A nemzeti kisebbségek jogait tehát elismeri ugyan az állam, ám csak a nemzeti többség jogai elsődlegességének függvényében.¹⁰ Esetenként jogi dokumentumokban is megfogalmazódik ez a tétel, leggyakrabban oly módon, hogy a nemzeti kisebbség jogainak érvényesítése nem korlátozhatja a többség jogainak érvényesítését, illetve a nemzeti kisebbségek jogainak érvényesítése nem veszélyeztetheti az adott ország szuverenitását, területi egységét. A nemzeti kisebbségek jogai tehát korlátozhatók a nemzeti többség által uralt állam hatalma által, ha az államhatalom úgy ítéli meg gyakorlásukat, hogy azzal korlátozzák a nemzeti többség jogait, illetve veszélyeztetik az állam szuverenitását. A kisebbség jogainak megítélése tehát a többség, illetve az általa uralt állam joga. Az ilyen állam pedig mindenkor, akár esetről esetre döntést hozhat, hogy mely kisebbségi jogok miféle gyakorlását tekinti saját jogai korlátozásának, illetve saját maga veszélyeztetésének. A nemzeti kisebbség jogainak érvényességi területe és jellege ezen a ponton politikai kérdéssé

⁹ Ez a felfogás – Franciaország példáján – megjelenik Rogers Brubaker kitűnő munkájában: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, Massachusetts, Harvard UP, 1992.

¹⁰ Ennek ellentmondásai a rendszerváltás vonatkozásában előtűnnek a weimari Németország és a posztkommunista Oroszország összevetése kapcsán. Rogers Brubaker: *Nationalism Reframed*. Cambridge – New York, Cambridge UP, 1996. 13–147.

válík, a legfőbb jogértelmezővé a többség lép elő bármelyik kisebbségvédelmi jogszabállyal kapcsolatban.

Tehát csak a kisebbségek nemzeti indulatai azok a tényezők, amelyekről féltetni kell az állam területi egységét; az elszakadásnak következőképpen nincsen jogszerű és igazságos változata, azt csak az erő megfelelő nagysága idézheti elő. Ezt az indulati érvet alig tudják megrendíteni az olyan tapasztalati ellenérvek több európai állam történelméből, melyek példáján látható, hogy a nemzeti jogok lehető legszélesebb biztosítása számos esetben nem okozza az adott ország kettéválását, hanem elégedett kisebbséget eredményez. Elég ugyanis magának a lehetőségnek a felmutatása ahhoz, hogy az érv potenciális fenyegetésként érvényes maradjon, főként olyan helyzetben, amikor az adott nemzeti kisebbség hódítás útján került az adott állam kötelékébe.¹¹

A kérdésfeltevés azonban hibás. Az alapkérdés ugyanis nem úgy hangzik, hogy a nemzetiségi ellentétek jogcímet adnak-e a nemzetiségi különbségek felszámolásához, hanem úgy, hogy a valamikori hódítás jogcímet teremti-e arra, hogy a hódítók utódai erővel, a parlamenti demokrácia intézményrendszerét felhasználva akár többségi akarattal akadályozzák az egykor meghódítottak utódainak szabad fejlődését. Hódítás révén joguk keletkezik-e arra, hogy korlátozzák ezen egyének egyes emberi jogainak azon dimenzióit, amelyek esetükben nemzeti identitásuk elemeit alkotják? És vajon a hódítóknak, illetve utódaiknak jogukban áll-e felszámolni azokat, megakadályozni fejlesztésüket, illetve legalább lassítani fejlődésük ütemét?

Ennek alátámasztására aligha fogadható el az az érv, hogy a hódítók félnek a meghódítottaktól, ami lényegében véve azt jelenti, hogy maguk nem vállalkoznak olyan társadalmi és politikai magatartásra, amely számos más esetben sikeresen tartott egyben különféle nyelveket beszélő, más vallású, illetve a nemzeti attribútumok egyéb elemeiben eltérő embereket egy politikai közösségben akkor is, ha egykor hódítás eredményeképpen született meg közös államuk. Magának az elszakadásnak is létezik olyan elmélete, amely az elszakadás jogosságát nem pusztán az adott kisebbség akaratától teszi függővé, hanem az adott állam nemzeteinek, nemzeti kisebbségeinek egymáshoz fűződő kölcsönös viszonyától.¹²

¹¹ Bibó István szerint a határváltoztatás kockázatát is vállalnia kell az adott államnak, ha ezzel az adott térség problémáinak megoldását – és nem okozását – szolgálja. Bibó: i. m. 261.

¹² Ld. például Allen Buchanan több írását: *The Morality of Secession*. In: Will Kymlicka (szerk.): *The Rights of Minority Cultures*. Oxford – New York, Oxford UP, 1995. 350–375.; *Uő: Self-Determination, Secession, and the Rule of Law*. In: Robert McKim – Jeff McMahan (szerk.): *The Morality of Nationalism*. New York, Oxford UP, 1997. 301–323.

De mivel a fenti álláspontból az következik, hogy a kisebbség potenciális veszélyforrás, így a fenyegető erő növekedését meg kell gátolni. Következésképpen az állam egységének nevében eleve jogos az adott nemzeti kisebbség fejlődésének akadályozása az állam hatalmi eszközeivel, hiszen fejlődése elszakadási erejét növeli. Ezért nem tartalmaznak fordított irányú megkötéseket az úgymond kisebbségvédelmi dokumentumok. A többség jogait a kisebbség jogainak sérelme esetén nem lehet hasonló jogcímen korlátozni. Fel sem merülhet jogkorlátozó szempontként, hogy a többségnek a kisebbség jogait korlátozó döntései is jelenthetnek veszélyt az állam szuverenitására, és ennek okán ugyanolyan megítélés alá eszenek, mint a kisebbség.

Az állam ebben az esetben is kívánatosnak tartja saját maga nemzeti homogenitását, ám ezt nem teljes jogfosztással kívánja elérni, hanem egyfajta hátrányos helyzet fenntartásával, amely számos hátránnyal jár, s amelyet ezért úgymond vállalni kell, s amelyet éppen ezért számosan adnak fel. Az államnak ugyanis jogában áll, hogy késleltesse a más nemzetiségűek nemzeti sajátosságainak fejlesztését a többségével szemben. Ebben az esetben a késleltetett fejlődés elvének alkalmazása mellett lehet az asszimiláció „önkéntességére” hivatkozni, hiszen az állampolgár formálisan maga választja meg, hova sorolja önmagát, s milyen jövőt szán gyermekeinek.

Ezt a helyzetet fejezi ki a nemzeti tekintetben másodrendű állampolgár fogalma. A nemzeti kisebbség tagjai ugyanis identitásuk megtartása esetén bizonyos jogok és lehetőségek tekintetében hátrányosabb helyzetben vannak, mint a többséghez tartozók, s helyzetük megváltoztatását az állam nem teszi lehetővé. Azaz a mérce a hátrányos helyzet fenntartása. És ebbe a rendbe adott esetben akár az adott nemzeti kisebbség jogainak és lehetőségeinek bővítése is belefér, ha annak üteme fenntartja az adott kisebbség hátrányos helyzetét. Ennek a lehetőségnek kiemelt jelentősége van a mai nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer megszületése során. Az ugyanis elsősorban az előre lépést, a fejlődést értékeli. Abból azonban elsősorban azt a feltételezést veszi figyelembe, hogy a jogok és lehetőségek szűkítése feszültségek kialakulását eredményezheti. Az állam által a kisebbséggel szembeni, tudatosan lassúbbra szabott fejlődés pozitív bánásmódként szerepel.

Ám tisztázni kell a probléma egy további lényeges elemét, nevezetesen azt, hogy ha jogai a nemzeteknek mint egészeknek vannak, akkor hogyan lehetnek jogai többségi nemzetrészeknek, s hozzájuk képest miért lehetnek szűkebb jogai a kisebbségben élő nemzetrészeknek, akár egyazon nemzet esetében is. Tiszta nemzetállamok ugyanis az emberi jogok súlyos sérelme nélkül nem hozhatók létre. E feszültség a kérdés univerzalitásának belső feszült-

sége. Alighanem elsősorban ez bomlasztja fel a herderi felfogás belső logikáját is, hiszen csak úgy lehetnek teljesek minden nemzet jogai, ha lényegében véve mindegyik nemzet minden tagja egy államban él, és egyik államban sem élnek más nemzethez tartozók. Ám ha az egyes államoknak más nemzethez tartozók is őslakosai, sőt polgárai, akkor megmarad a feszültség, s az végül az egyik csoportnak a másikkal szembeni szélesebb jogainak felfogásához vezet.

Vagyis ebben a rendben az egyik kollektívának a másikkal szemben szélesebb jogokkal kell bírnia. Ezt pedig igazolni kell. Az ilyen igazolások nyilvánvalóan problematikusak, ha az emberi jogok elvrendszerét tekintjük alapjuknak. És problematikusak maradnak a nemzeti hegemoniának a liberális demokráciával összeillesztett változata esetén is, hiszen, mint ahogy az már kiderült, az egy államban élő egyazon nemzet esetében sem képes maradéktalanul garantálni azon egyének nemzeti jogait, akik a hegemon nemzetet alkotják. Lehetővé teszi ugyanis domináns csoportok uralmát,¹³ és ebben az esetben teret enged akár a nemzeti elnyomásnak is a nemzet egésze nevében.

Nyilvánvalóan a többségi döntéshozatal az, amelyik legalább a liberális demokrácia utilitárius változatának morális követelményrendszerét teljesíti, és a liberális nacionalizmus elterjedt változata e morális alapokat elégségesnek tartja. Nevezetesen a nemzetileg homogén állam céljának John Stuart Mill-i elvét, valamint Sigdwick felfogását a nemzetállamok meghatározó jellegének feszültségeikkel együtt történő tudomásulvételéről.

Ugyanakkor megjelenhetnek különféle elítélőpontú igazolások is, akár rendi, akár más érvrendszerrel, és a határ köztük és az utilitárius érvek közt elmosódhat a világos emberi jogi kritériumrendszer híján. Ebben az esetben pedig a belső elnyomás szükségessége összekapcsolható a külső nemzeti fenyegetettség és szükséges harc rémképével, mint arra számos kísérlet volt a múltban, és van ma is.

Magának az igazolásnak persze lehetnek keményebb és puhább válfajai. A keményebb, ha az adott nemzetet eleve a többi fölé emeljük, és akár kulturális, akár faji alapon állítjuk, hogy a többivel szemben minden jog megilleti, illetve legalábbis több jog illeti meg.¹⁴

Puhább változatában az adott nemzet többségi részének abban az államban, amelyben többséget alkot, vannak kiterjedtebb jogai, mint az adott állam keretein belül élő kisebb nemzeteknek, illetve más nemzetek ezen államba került és itt kisebbségben lévő részeinek. Az adott állam tehát lehet akár az

¹³ Jeff Spinner: *The Boundaries of Citizenship, Race, Ethnicity, and Nationality in the Liberal State*. Baltimore, The Johns Hopkins UP, 1996. 11.

¹⁴ A gyarmatosítás korában Európa liberális demokráciáiban is elterjedt ez az álláspont.

emberi jogokat elismerő alkotmányos rendszer is, ám az adott nemzeti kisebbség sajátos nemzeti jogainak a többségénél szűkebbre szabását, sőt, esetleg magának az adott kisebbség létének az el nem ismerését, ebben az esetben az emberi jogok területén kívül álló kérdésnek kell tekinteni.

Ám a nemzetek jogának az egyén joga fölé emelése és egyben az egyetemes emberitől történő elszakítása azzal a következménnyel jár, hogy adott esetben a többségi nemzetek tagjainak jelentős része sem számíthat jogegyenlőségre nemzeti jogai tekintetében. Javarást azért, amiért a sajátjától eltérő nemzeti többség által dominált állam hatalma alá került. De az a lehetőség sem zárható ki, hogy a saját nemzete által dominált államban került politikai kisebbségbe, és ennek révén nemzetileg is diszkriminálják. Ez az ellentmondás nyilvánvalóan csak akkor oldható fel, ha a nemzetit kötjük mind az egyénhez, mind pedig az egyetemes emberhez azokon a pontokon, ahol ez lehetséges.

Ha az egyén nemzeti jogait nem eredeztetjük kizárólagosan a nemzet jogából, és nem pusztán annak fényében értelmezzük, hanem úgymond meghatározatlanul hagyjuk, és pusztán az állampolgár jogairól beszélünk az adott államban, abban az esetben az ilyen állapot ugyancsak nem jelenti az egyén nemzeti jogainak garantálását. Yael Tamir álláspontja szerint például az ENSZ a polgári jogok terminusaival fogalmazza meg a nemzetiségi jogokat. Ez a módszer az asszimiláció elméletének hatása alatt keletkezett.¹⁵ Tamir szerint a nemzeti önrendelkezés kérdésének kevés köze van a polgári jogokhoz; az sokkal közelebb áll az értelmes élet iránti vágyhoz. Az emberek mindenekelőtt saját kulturális közegükben akarnak érvényesülni, és ebbéli szándékukat – a szélesen elterjedt liberális felfogástól eltérően – nem redukálhatjuk más emberi jogokra. Nevezetesen a politikai életben való részvétel jogára, a szólás- és sajtószabadságra, valamint a gyülekezési és egyesülési szabadságra. Ám Tamir egyben kifogásolja azt az elvet, hogy minden önmagát nemzetnek minősítő embercsoport rendelkezzen az önrendelkezés jogával. Ez ugyanis szerinte instabilitáshoz és fragmentációhoz vezetne.

Tamir utóbbi álláspontja akkor védhető, ha elfogadjuk a nacionalizmusnak azt a gellneri definícióját, hogy egy nemzet egy államot akar alkotni minden esetben. Ám ha lehetségesnek tartjuk, hogy egy állam, illetve az állam egyszerre több nemzet, illetve nemzeti kisebbség politikai kereteit is adhatja, azaz többféle nemzetiségű egyének egy politikai közösséget alkothatnak, és az általuk alkotott állam egyszerre segítheti egymástól eltérő sajátosságaik fej-

¹⁵ Yael Tamir: *Liberal Nationalism*. Princeton, Princeton UP, 1993. 25–34, 144.

lesztését és közös céljaik képviselését, akkor Tamir állításának általános érvénye nem tartható.¹⁶ Az állam semlegessége pusztán az állampolgári jogok egyenlőségére építve nem jár együtt effektív nemzeti semlegességgel, mégpedig azért, mert az állam számos nemzeti kérdésben nem lehet semleges.¹⁷ Például az államban léteznie kell hivatalos nyelvnek, esetleg nyelveknek, lenniük kell állami ünnepeknek, szimbólumoknak, állami kulturális intézményeknek és kultúrpolitikának, a kultúrát is érintő oktatáspolitikának stb. Kai Nilsen például világosan bizonyítja, hogy a nacionalizmus mindegyik felfogása kulturális nacionalizmus. Nem létezhet a nacionalizmus pusztán politikai koncepciója, beleértve a liberális nacionalizmust is.¹⁸ Ezek pedig a modern állam sajátosságainak okán nem válhatnak külön a fejlődés nemzeti szintjétől. Ezért az állam és nemzet egymástól való olyan elválasztása, ami az állam és az egyház esetében történt, az emberi civilizáció mai szintjén nem lehetséges. Ahogy az állam és egyház egymástól való elválasztása elképzelhetetlen lett volna a rendi államszerkezetben, hiszen azzal a rendi állam több alapvető funkcióját képtelen lett volna ellátni, úgy a modern állam sem válhat el a fejlődés nemzeti szintjének számos elemétől.

Ebben az esetben azonban számolni kell azzal a következménnyel, hogy az állampolgári jogok egyenlősége a liberális demokráciákban sem szab gátat a többségi döntéshozatalnak nemzeti kérdésekben, még akkor sem, ha az állam nem deklarálja nemzetállamnak magát, és úgymond semlegességre törekszik e kérdésben, sőt egyenesen tiltja az egyén nemzeti diszkriminációját, előírva az egyenlő bánásmód elvét. Egy helyen az állam ugyanis nem képes érvényesíteni a diszkrimináció tilalmát és az egyenlő bánásmód elvét, nevezetesen saját nemzeti vonatkozásainak terén. Ezeken a területeken döntenie kell, és a döntéshozatal többségi elve elé az állampolgári jogegyenlőség hagyományos elve alapján semmilyen gátat nem állít. A többségi elv érvényesülése pedig azzal a következménnyel jár, hogy a kisebbségbe szoruló nemzeti sajátosságok az állam intézményrendszerén kívülre kerülnek. A magánélet, valamint a közélet nem állami területein ugyan nem tiltja őket az állam, ám a hivatalos kommunikációból és az állami politika támogatási köréből törté-

¹⁶ A nemzet mint polgári területi egység hasonló következményekkel jár David Miller kritikája szerint: *On Nationality*. Oxford, Clarendon Press, 1999. 188–189.

¹⁷ Ez a megállapítás a kérdés több liberális elméletének egyik kiindulási elve, például Will Kymlicka vagy Kis János is ezért tartja szükségesnek az állampolgárság kérdésének felvetését. De szintén ezt fejti ki Bernard Yack: *The myth of the civic nation*. *Critical Review*, Vol. 10, No. 2. Spring, 1996. 193–211.

¹⁸ Kai Nilsen: *Cultural Nationalism, Neither Ethnic Nor Civic*. *The Philosophical Forum*, Vol. XXVIII, No. 1–2. (Fall–Winter) 1996–1997. 42–52.

nő kizorolásuk a civilizáció mai fokán olyan hátrányt jelent számukra, amely ellensúlyozhatatlan. Az állampolgári jogok egyenlősége a nemzeti többség hatalmát, ennek eredményeképpen intézményesen is megjelenő többletjogait jelenti. Az állam ugyanakkor felkínálja a jogegyenlőség lehetőségét a más nemzetiségű polgárai számára, ami azonban azt jelenti, hogy az állam befolyása alatt álló területeken azonosulhatnak a többségi kultúrával, azaz asszimilálódhatnak, ami fölöslegessé teszi számukra a sajátos kisebbségi jogokat és intézményeket. Ez a megoldás, mint mondják, megfelel az emberi jogok alapelveinek, hiszen lehetőséget ad az embernek arra, hogy az egyenlőség állapotába jusson, még hozzá saját döntése alapján. Ugyanakkor ez a sajátjának nevezett döntés az államhatalom által egyenlőtlenné tett körülmények közt történik.

Ebben az esetben tehát az állampolgári jogok egyenlősége, ennek részeként a magukat nem a többségi nemzethez sorolók diszkriminációjának tiltása, még nem jelenti tényleges esélyegyenlőségeket.

Az egyenlőség értéke ugyanis nem az egyenlőségben mint olyanban rejlik, hanem abban a kondícióban, hogy más nem egyenlő, eltérő képességeinket gyakorolhassuk, vagyis az esélyegyenlőségben. Az egyéntől tehát nem lehet megtagadni lehetőségeit. Az egyenlő bánásmód elvének ezekből az eltérő sajátosságokból kell kiindulnia. Különböző az egyéni képességet tagadja, és feláldozza a lehetőséget, hogy az egyén önmagává váljon.¹⁹

Többek között erre a problémára kínál megoldást Will Kymlicka álláspontja, nevezetesen az, hogy a nemzeti kisebbségek jogainak az emberi jogokkal mellérendelő viszonyba kerülve kellene kiegészíteniük azokat. Indoklásoként leszögezi, hogy a klasszikus emberi jogok úgymond nem foglalkoznak a nemzeti kisebbségek jogaival, azaz semmit sem mondanak róluk. Azok jellege pedig speciális bánásmódot igényel.²⁰

Mindenekelőtt tehát Kymlicka állításának első felét kell megvizsgálni, azaz hogy valóban semmit nem mond-e az emberi jogi felfogás a nemzeti kisebbségek jogairól, beleértve az emberi jogok első generációjának korszakát is.

A klasszikus emberi jogi felfogás akkor nem mond számunkra semmit sem a nemzetiségi jogokról, ha elfogadjuk a nacionalizmus minden elemének felvilágosodás-ellenességét. Tehát azt állítjuk, hogy felvilágosodás- és humanizmusellenes az oktatás nyelvének latinról egy olyan nyelvre való változ-

¹⁹ Az egyenlőségnek ezt a felfogását fejti ki Lloyd L. Weinreb: *Natural Law and Justice*. Cambridge, Massachusetts, Harvard UP, 1987. 180.

²⁰ Will Kymlicka: *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford – New York, Clarendon Press – Oxford UP, 1995. 2–6.

tatása, amely legközelebb áll az adott országban beszélt dialektusokhoz. Ugyanez vonatkozik a hivatalokban használatos nyelvre is. Továbbá felvilágosodás-ellenes e nyelv szabályozása s alkalmassá tétele a sajtó, a szépirodalom, a nyilvános élet, az állam s a tudomány igényei számára. S felvilágosodás-ellenes, hogy ily módon mindez a korábbi latin Európa művelt közvéleményének csoportjához viszonyítva sokkal nagyobb számú emberhez juthatott és juthat el.

Továbbá Kymlicka az emberi jogok és nemzeti kisebbségek jogainak viszonyrendszerében csak az emberi jogok első generációját minősíti, az úgynevezett szabadságjogokat. Ha persze az igényjogok körét is megvizsgáljuk a nemzeti kisebbségek jogainak szemszögéből, akkor a kapcsolat nyilvánvalóan kitűnik, lévén, hogy a kulturális jogok legjelentősebb területei az igényjogok közé sorolhatók. Továbbá felvethető a kérdés, hogy vajon a szabadságjogok tekintetében érvényesülhet-e a jogegyenlőség, ha azok nem vonatkoznak az egyén nemzeti sajátosságaira is, azaz például a szólásszabadság nem vonatkozik az állam területén beszélt mindegyik nyelvre. Aligha.

Persze a szabadságjogok nemzeti vonatkozásai a fenti példánál szélesebben kapcsolódnak a jogegyenlőséghez, mivel egyes igényjogok nélkül a szabadságjogok ezen a területen sem érvényesíthetők az egyenlőség elvének megfelelően. Tehát igaz az, hogy a Kymlicka által klasszikusnak nevezett emberi jogok, azaz a szabadságjogok köre nem nyújt elegendő védelmet a többségtől eltérő nemzeti identitású egyéneknek a többségi döntéshozatal diszkriminatív hatásaival szemben. Valószínűleg ezért rendeli Kymlicka a kisebbségi jogokat az emberi jogok mellé.

Ám mint kiderült, a klasszikus emberi jogokat megvizsgálva sem szükségyszerű arra a megállapításra jutnunk, hogy azoknak nincs nemzeti relevanciájuk. Ugyanakkor Kymlicka – minthogy a nemzeti kisebbségek jogainak liberális elméletét akarta megfogalmazni – az egyénből kívánta eredeztetni a nemzeti kisebbségek jogait. De ehhez az emberi jogokban közvetlenül gyökerező elmélet híján két elemre volt szüksége. Az egyik a jogok mellérendelő rendje, a másik pedig az egyén olyan kultúrahordozó társadalmi csoportba történő szükségyszerű integrációja, amely éppen kulturális sajátosságai révén lehetővé teszi számára élettervei megalkotását, és alternatívái lehető legjobb megválasztását. Az ilyen csoportokat nevezi szocietális csoportoknak. A csoport ilyen jellemzése azonban több problémát eredményez. Egyrészt az ilyen csoport nyilvánvalóan tágabb, mint a nemzeti kisebbségek sajátosságainak köre, mivel magában foglalja a nemzet előtti társadalmi állapotban élőket is, ha kisebbségben élnek. Emiatt azonban nem lehet világosan megkülönböztet-

tetni a kisebbségek nemzeti természetű jogait például a törzsi jogoktól. Tehát a fogalom túl tág, és ezt Kymlicka egy későbbi írásában részben be is látja.²¹

Másrészt azonban túl szűk is a fogalom. Ugyanis nem az ember nemzeti specifikumainak hordozója, ezért a kisebbségek sajátos jogait próbálja az emberi jogok mellé rendelni. Ezzel pedig elválasztja azokat a többséghez tartozók jogaitól, kiegészítő szerepet adva nekik. Ebben az esetben azonban a szocietális csoportok szerepe kapcsán indokolt jogok csak keretjogok lehetnek, a pontosítás mechanizmusai nélkül.

Harmadrészt a mellérendelés nehezíti teszi annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy mi alapján dönthetünk abban az esetben, ha a kisebbség sajátos joga összeütközésbe kerül az emberi jogok valamelyikével vagy valamely csoportjogaival, főként akkor, ha a kisebbségek jogai keretjogok, és nem különíthetők el a nemzet előtti társadalmak szerkezeti formáitól.

Az elmélet ebben a formájában nem oldhatja meg a belső megszorítás és külső védelem problémáját.²² Az így megjelenő differenciált állampolgárság éppen ezért a bevett alapjogokra is hatással lehet. A csoportspecifikus jogok anélkül, hogy összeillesztenénk őket a liberális demokrácia emberi jogi alapvetésével, lehetőséget nyitnak az alapjogok egyenlőségelvének megsértésére, illetve a csoport felbomlását eredményezhetik.

Emberi és polgári jogok

Tehát az a megoldás, amely az egyén nemzeti jogait az emberi jogokon kívül álló területnek tekinti, teret nyit a kivétel locke-i elvének. Egyes változatai kétségkívül eltérő mértékben teszik ezt, némelyikük nyilvánvaló előrelépést jelent a liberális nacionalizmus államainak jelenlegi gyakorlatával szemben, minthogy céljuk éppen a nemzeti diszkrimináció megakadályozása. Ám világos emberi jogi alapok híján, megteremtik a kivétel lehetőségét, még ha csak magán a kisebbségi csoporton belül is. Szerintünk ugyanakkor létezik olyan emberi jogi hagyomány, amely akár pozitív, akár negatív értelemben kiindulási pontként szolgálhat a kérdés megválaszolásához.

Világossá vált, hogy az a speciális bánásmód, amelyet a nemzetiségi jogok igényelnek ezen felfogás szerint, morális értelemben nem zárja ki a nemzetiségi jogokat az emberi jogok köréből, mivel nem zárja ki abból az egyén embe-

²¹ Uő: *Politics in the Vernacular Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford – New York, Oxford UP, 2001. 120–132.

²² Az ezzel kapcsolatos vita kiváló összefoglalását adja Salat Levente: *Etnopolitika*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001. 220–236.

ri jogait. A kérdés tehát az, hogy abban az állapotban, amelyben bizonyos egyének, akik egy adott nemzethez sorolják magukat, kisebbségben vannak egy politikai rendszeren belül az egyének egy többségben lévő csoportjával szemben, létezhetnek-e a kisebbségi létnek olyan jogi garanciái, amelyek feloldják azt a dilemmát, amelyik a herderi felfogás kanti kritikájából következik. Nevezetesen, hogy mind a kisebbségi, mind pedig a többségi csoportok működése és egymáshoz fűződő viszonyának végső mértékei egyetemes emberi morális értékek legyenek, méghozzá olyanok, amelyeknek egyben alapelve az egyén.

Mindegyik emberi magatartásforma emberi jogi védelmének feltétele volt, hogy individuális legyen, azaz az egyén döntésének eredményeképpen születessenek döntések az adott területen. Ugyanakkor a nemzet nyilvánvalóan kollektív dimenziókkal is bír, ezért a nemzetiségi magatartásformák individualizációja, illetve annak mértéke a következő probléma, amelyre választ kell adnunk, ha emberi jogi dimenziót kívánunk adni a nemzetiségi jogoknak. Arra a kérdésre, hogy fennáll-e a választás lehetősége az egyes nemzeti identitások között, az a válasz született, hogy ez lehetséges, de lemondással járó folyamat. Éppen ezért kikényszerítése nyilvánvalóan sérti az érintett egyén esélyegyenlőségét. Ám önkéntes elhatározás alapján más, nem hatalmi kényszer alatt született szempontokat mérlegelve, lehetséges.

Ugyanakkor a nemzeti döntések egy jelentős része közösségi döntés. Chandran Kukathas szerint az egyéni és politikai összekapcsolása révén összhangot kell teremteni a liberalizmus és a közösségi értékrend közt. A liberalizmusnak szerinte jó oka van rá, hogy kitüntetett jelentőséget tulajdonítson az egyéniségnek, ugyanakkor ne becsülje le a közösség érdekeit, azokat az érdekeket, amelyek nem rendelhetők alá az egyéni érdekeknek. Kukathas szerint „a liberális elmélet nem abból az előfeltevésből indul, hogy a társadalmi világ egymástól elszigetelt egyénekből épül fel”.²³ Szerinte még Hobbes sem ebből indul ki. „Az egyének mindig csoportok, társulások tagjai, ami nemcsak viselkedésüket befolyásolja, hanem kötődéseiket, és identitásérzéküket is alakítja.”²⁴ Ezt egyetlen liberális teoretikusnak sincs oka tagadni. „El kell viszont utasítania azt a javaslatot, hogy az alapvető morális követeléseket ilyen csoportokhoz kapcsoljuk, s hogy a politikai társulás feltételeit ezen partikuláris követelésekre tekintettel határozzuk meg.”²⁵

²³ Chandran Kukathas: Vannak-e kulturális jogaink? In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995. 73.

²⁴ Uo. 74.

²⁵ Uo.

Kukathas tehát a csoport potenciális belső megszorításai kapcsán értékeli a csoport szerepét. Azt a lehetőséget, hogy a csoport maga is elfogadja a liberális értékrendet saját belső életében, nem tekinti központi jelentőségűnek, noha ebben az esetben a csoport a liberalizmus szabályaira épülő döntéshozatali mechanizmusok eredményeképpen alakítja ki álláspontjait, s fogalmazza meg igényeit, beleértve jogigényeit is.

Ugyanakkor Kukathas a csoportok változását is ellenérvnek tekinti. A legfőbb indoknak – amely miatt szerinte el kell vetni azt a gondolatot, hogy a csoportok követelései legyenek az erkölcsi és politikai megállapodások alapjai – azt tartja, hogy a csoportok nem állandó és változatlan létezői az erkölcsi és politikai univerzumnak. Csoportok állandóan képződnek és felbomlanak. A csoportok léte nem előzi meg a jogi és politikai intézményeket, illetve nem független tőlük, hanem ezek az intézmények adnak nekik formát.

Kukathas szerint „a csoportformálódás környezeti hatások következménye”, és e környezeti tényezők közt ott találjuk a politikai intézményeket. „Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a kultúra nem lényeges, csak azt, hogy nem alapvető a csoportidentitás kialakítása szempontjából.”²⁶

A csoportformálódás okai nem teszik a csoportérdekeket illegitimmé, ugyanakkor rávilágítanak arra, miért nem lehet a létező csoportra hivatkozva megválaszolni a kérdést, hogy tudniillik milyen politikai intézmények védhetők. „Ezek az érdekek gyakran csak bizonyos történelmi körülmények folytán léteznek, illetve öltik fel sajátos alakjukat, vagy amiatt, hogy meghatározott politikai intézmények állanak fenn; nem pedig azért, mert részei valamilyen természetes rendnek.”²⁷ Ezek állandósága mellett tehát nem szól több érv, mint hogy betartsuk a politikai megállapodásokat. A liberális politikai elméletek viszont az „érdekek sokaságának létezését teszik meg kiindulópontjuknak, és azt kérdezik, hogyan, vagy milyen elvek alapján dönthet egy politikai rend a versengő követelések közt, vagy egyeztetheti össze őket.”²⁸ Ezért a politikai kérdéseket inkább az egyén, nem pedig a csoport szempontjából vizsgálja. Mindebből Kukathas szerint nem következik valamiféle absztrakt egyén. „Az egyének csakúgy, mint érdekeik, nem léteznek elvontan.”²⁹ A csoportoknak így nincs erkölcsi elsőbbségük. Változó történelmi képződmények – egyének társulásai –, melyeknek követelései erkölcsileg értékelhetők.

²⁶ Uo. 75.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo. 76.

A csoportba tartozó egyének között érdekellentétek állhatnak fenn. A kulturális közösségek sem teljesen homogének, nem osztatlan egészek, hanem egyének társulásai, akik egymástól különböző mértékben eltérő értékekkel rendelkeznek. Liberális szempontból tehát nem kell a kulturális jogok fogalmaiban gondolkodni. A liberális elmélet tehát szerint nem ad elsőbbséget azoknak, akik igényt tartanak arra, hogy a közösség mint egész érdekében szóljaljanak fel, még akkor sem, ha ők vannak többségben, mivel a kisebbség érdekeit nem lehet figyelmen kívül hagyni. A liberális elmélet szerint a kulturális közösségeket végső soron magántársulásokhoz vagy – hogy egy kissé eltérő metaforát használjunk – a választói közösségekhez hasonlónak tekinti. Ebből következően pedig nem kell tartósnak lenniük.

Kukathas tehát nem veszi figyelembe, hogy az egyének egyéni döntései is bírhatnak jelentős állandósággal, s ez éppen nemzeti sajátosságaik megőrzésének szándéka kapcsán figyelhető meg. Ezért nemzet és politika viszonya nyilvánvalóan nem magyarázható a magántársulások mintája alapján, hiszen az nem függetleníthető az államtól, amely nem magánintézmény. Ugyanakkor a liberális állam társulási elemei mégis származtathatók az egyéni akaratból, még ha környezete egyes elemeit készen is kapja az egyén. Ezért sem Kukathas komunitárius végkövetkeztetése, sem pedig a nemzeti magántársulások laza rendje nem működhet az egyén nemzeti egyenlőségének megfelelően. Mindkét esetben ugyanis fennmarad annak a lehetősége, hogy az államot kialakító egyetértés részévé csak polgárai egyik csoportjának nemzeti sajátosságai váljanak. A másik fele választhat a magántársulás és a törzsiség közt. A kulturális jogok fogalmára éppen emiatt van szükség, azonban, s ezt a szerző jól látja, a politikai szint nélkül a kulturális jogok irreálissá válhatnak. Ezt azonban nem a kulturális jogok feloldásával, hanem a liberális állam szabályrendszerét betartva, azoknak politikai jogokkal való kiegészítésével lehet megoldani.

A közösségi döntések további számottevő része politikai vonatkozású, sőt az állam révén történik. Éppen ezért pusztán az emberi jogok általános fogalomkörén belül megoldhatatlan probléma elé állítja az érintetteket. Következésképpen meg kell vizsgálni a nemzeti jogok polgári jogi jellegét.³⁰ A kérdés tehát az, hogy az egyén az állam polgáraként, tehát az államot alkotó politikai közösség tagjaként is igényelheti-e, hogy az állam intézményrendszere révén fejleszthesse azon nemzeti sajátosságait, amelyet az állam intézményrendszere révén lehet csak fejleszteni, ami liberális demokráciában egyben

³⁰ Will Kymlicka „speciális állampolgársága” éppen ezt a problémát kívánja megoldani.

azt is jelenti, hogy a politikai közösség egészének, illetve egy részének közös döntései által tehesse ezt.

David Miller például az állampolgárság és nemzeti hovatartozás kötelezettségeit sem tartja azonosíthatónak, ugyanis állampolgári szinten vita folyhat a minimális állam, illetve az állam és nemzet megegyezésének elképzelései között. Ez utóbbi történhet akár azért, hogy az eltérő nemzetiségűeket asszimilálja, akár az állam felosztása érdekében, a nemzeti megoszlások mentén. Az állampolgárok együttműködése a kölcsönös előnyök elvén nyugszik. Míg a nemzeti kötelezettségek alapulhatnak a szigorú reciprocitás elvesztésén abban az értelemben, hogy az államba redisztributív elemek épülhetnek, melyek mögé érnek annak, amit az egyes résztvevők racionális önérdeke diktálna.³¹ Ugyanakkor, ha feltételezzük a nemzeti sajátosságok összeilleszthetőségét, akkor Millerrel ellentétben feltételezhető olyan politikai vita az állam különböző nemzetiségű polgárai közt, amely – miközben a kormányzat jellegeről folyik – nem veszélyezteti az egyes nemzeti csoportok fejlődését. Ennek hiányában nem is létezhetne politikai közösség többnemzetiségű államokban.

Ha nem, akkor nyilvánvalóan aligha beszélhetünk állampolgári egyenlőségről, hiszen az adott állam polgárai a modern társadalom egyik alapelemének, a nemzeti kultúrának a kérdésében kerülnek hátrányos helyzetbe más embertársaikkal szemben. Ezt a hátrányt kiegyenlítő csomagot szokás gyakran a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak nevezni, arra célozva, hogy a jogok egy olyan, a többségtől eltérő együtteséről van szó, amely révén kiegyenlíthetik kisebbségi mivoltukból eredő hátrányait. Ugyanakkor ez az igény, nevezetesen a közösségi döntéshozatal s ennek révén egyes területek közösségi igazgatása a modern liberális demokrácia sajátja, ezen elv nélkül nem beszélhetnénk modern alkotmányosságról. Azaz az állam intézményrendszerének olyan szerkezete nélkül, amelyik a többségnek és kisebbségnek is biztosítja a döntéshozatalban való effektív részvételt, valamint annak jogát, hogy ellenőrizze a másik fél cselekedeteinek törvényességét, sőt politikai tekintetben a helyességét, az emberi jogok is érvényesíthetetlené válnának. Ennek kapcsán felvethető, hogy az állam intézményrendszerében helyet kell kapniuk azoknak az intézményeknek, melyek révén különböző nemzetiségű polgárai közösségi döntéseik révén állami késleltetés nélkül fejleszthetik azon sajátosságait, amelyek közösségi természetűek. Ugyanakkor ezen intézmények sem jellegük, sem pedig működésük módja révén nem sérthetik

³¹ Miller: i. m. 71–73.

a liberális demokrácia intézményes alapjait. Ebből nyilvánvalóan az következik, hogy a kisebbségek intézményeinek is meg kell felelniük az alkotmányosság alapelveinek, tehát elfogadhatatlan az alkotmányos demokrácia elveit sértő kisebbségi döntéshozatal saját ügyeikben is, beleértve a kisebbség kisebbség-jogainak tiszteletben tartását is. Azaz a kisebbségi közösség berkein belül is kialakulhat politikai kisebbség, amelynek a liberális demokrácia alkotmányos szabályai értelmében a többség ellenzékét megillető jogokkal és intézményes garanciákkal kell bírnia.

Persze ennél a pontnál két kérdés vetődik fel a liberális demokrácia bevett intézményrendszere kapcsán. Az egyik úgy hangozhat, hogy a liberális demokrácia általánosan alkalmazható intézményes garanciákat biztosít politikai kisebbségei számára mind egyéni, mind pedig csoportos fellépésük esetén. Például a hatalom hármasság megosztásának elve, a szubszidiaritás vagy például az egyesülési szabadságból eredő intézmények kis különbségekkel ugyan, de mégis egyetemesen érvényesíthetők az államok mindegyikében. Következésképpen fel kell tenni a kérdést: van-e ehhez hasonló, egyetemesen érvényesíthető intézményes mintája a nemzeti különbségek megjelenítésének a liberális demokrácia államszerkezetében? Létezik-e olyan modell, amely legfeljebb kis eltérésekkel alkalmazható minden állam és minden nemzeti kisebbség és többség esetében, ha azok elfogadják az állam szerkezetének liberális elveit? A válasznak ebben az esetben tagadónak kell lennie. Nincsen ilyen általános modell, még ha történtek is kísérletek ennek megfogalmazására.

Ez azért kialakíthatatlan, mert az egyes kisebbségek nem egy, hanem számos vonatkozásuk alapján különböznek egymástól. Például más jellegű intézményekre lehet szüksége egy kis létszámú és egy nagy létszámú kisebbségnek, egy területileg koncentrálnak és egy szórványkisebbségnek, vagy egy olyanak, amelyik részben területileg koncentrált, részben pedig szórványkisebbség. Ezek és más különbségek pedig akár egyazon országon belül egyszerre is megjelenhetnek. Nem jelent elegendő közös alapot még az általánosan elfogadottnak tűnő önkormányzatiság elve sem, jóllehet ezt az elvet szinte mindegyik kisebbség érvényesíteni szeretné, de egyrészt eltérő intézményes keretek közt, másrészt számos esetben az állami döntéshozatal további intézményeiben történő képviselet nélkül nem tartja elégségesnek. Például egy népes kisebbség esetében aligha elégséges a kisebbségi önkormányzat a törvényhozásban való képviselet, sőt akár a kormányban történő részvétel lehetősége nélkül. Az autonómia tehát önmagában nem minden esetben elégséges intézményes feltétele a kisebbségben élők nemzeti fejlődésének.

Ha pedig nincsen egyetemesen alkalmazható intézményes megoldás, akkor felvetődik a kérdés: van-e egyáltalán elvi alapja a különböző nemzetiségű polgárok nemzeti egyenlőségének a nemzeti kollektivitás szintjén. Lehetnek-e egyáltalán nemzeti különbözőségükben is egyenlő polgárai a modern államnak, amely, mint kiderült, nemzetileg nem lehet semleges? Ha ugyanis ez nem lehetséges, akkor nem marad más megoldás, csak a liberális nacionalizmus fokozatos beolvadást felkínáló alternatívája s az államon belüli nemzeti homogenitás.

A polgári egyenlőségnek létezhet egy, a nemzeti különbözőséget magában foglaló tere. Ám ez a tér éppen a különbözőségek sokfélesége okán nem jelenthet ugyanolyan intézményeket és ebből fakadóan ugyanolyan lehetőségeket sem. Még egyazon kisebbséghez, illetve többséghez tartozó személyek esetében sem. Például a többség tagjai is élhetnek helyileg kisebbségben, vagy egy regionális többséget alkotó kisebbséghez tartozó személyek is élhetnek szórványban. Ám ebben az esetben felvetődhet a kérdés, hogy nevezhetjük-e szabadságnak ezt az állapotot, hiszen nyilvánvaló, hogy más lehetőségekkel bírnak a nagyobb, és mással a kisebb létszámúak, illetve más-más lehetőségekkel rendelkeznek ezek egyes tagjai és csoportjai.

Éppen ez az érv szokott megjelenni a nemzeti homogenizáció alátámasztásaként, a nemzeti kisebbségek nemzeti jogok általi úgymond ggettósítását bírálva, és a nemzeti többség kultúráját a nemzeti lehetőségek feltételeként értékelve. Ám az egyénnek a nemzeti kollektívában megjelenő szabadságát eredeztethetjük abbéli akaratából is, hogy ilyen közösséget alkosson, sőt elsősorban ebből kell eredeztetnünk, hacsak nem a szabadság azon felfogását valljuk, hogy az állam jelöli ki, miben rejlik polgárai szabadsága. Ám ebben az esetben, mint az már másutt kiderült, a liberális demokrácia alapelveivel kerülünk összeütközésbe.

Ha az egyéni akarat a kérdés értékelésének alapja, akkor a kollektíva intézményes tere a kollektíva teljesítményének szintjével is mérhető. Azaz olyan intézmények kialakítása indokolt, amelyek arányban állnak az adott kollektíva társadalmi kapacitásaival. Az ilyen intézményeket egyébként a liberális demokrácia alapelveit magáénak tekintő közösség méltányosnak is tekinti, még ha azok nem is jelentenek azonos státust a többséggel, vagy éppen egy nagyobb, vagy más helyzetben lévő kisebbséggel. Az egyenlőség ebben az esetben a nemzeti fejlődés olyan lehetőségében rejlik, amely nem akadályozza az adott csoport tagjainak és a csoport egészének teljesítményeit. Ez a helyzet a különböző nemzeti csoportok eltérő teljesítményeit fogja eredményezni, ám ebben az esetben teljesítményük tőlük maguktól függ, az állam intézmé-

nyes lehetőségei rendelkezésükre állnak. Ám ez a helyzet az egyes államok közti különbségek tekintetében is. Például egy, a nemzetihez részben hasonló egyenlőtlenség megoldása, a vallásszabadság sem azt jelenti, hogy minden vallást s egyházat ugyanakkorává tesz az állam. Mint ahogy a sajtószabadság sem jelenti azt, hogy az állam minden egyes sajtóorgánumot ugyanolyan terjedelművé és példányszámúvá tesz. Ez éppen a fordítottját, a vallásszabadság és a sajtószabadság súlyos korlátozását jelentené, hiszen jelentősen behatárolná az egyén szabad választását.

Ugyanakkor a nemzetiségi jogok is értelmezhetők a fenti szabadságjogokhoz hasonlóan. Esetükben is megragadható az egyéni akarat az adott nemzethez való tartozásra. Intézményekre nekik is szükségük van az egyes nemzeti sajátosságaik ápolására és fejlesztésére, ezért akaratuk szükséges ezen intézmények létrehozására, fenntartására, fejlesztésére. Azaz vannak olyan emberek, akik igénylik ezeket az intézményeket, és akadnak olyanok is, akik az ilyen intézményeket létre szeretnék hozni.

Felvethető persze a kifogás, hogy a semleges állam elválik a sajtótól, illetve a vallási intézményektől, például az egyházaktól. A vallásszabadság mint emberi jog kapcsán fontos leszögezni, hogy a nyilvánvaló különbségek mellett több, számunkra is lényeges ponton hasonló problémákat old meg, mint az egyén nemzeti jogainak emberi jogi felfogása. A vallás szerkezete ugyanis számos tekintetben hasonlít a nemzetéhez. Nevezetesen az egyes vallások eltérnek egymástól, így a vallás szabadsága a köztük történő választás szabadságát is jelenti. Továbbá a legtöbben nem maguk választják „első” vallásukat, illetve az egyházon kívüliségüket, hanem gyermekként a szüleik, szélesebb társadalmi környezetük, sőt gyakran a politika dönt róla, beleértve vallásos neveltetésüket is. Továbbá az egyes vallások sokrétű nézetek együttesei, amelyek minden homogenizáló szándékuk ellenére különféleképpen hatnak az egyes egyének személyiségére. A vallások sem kizárólag racionális, és szigorú, univerzális egységbe foglalható elemekből állnak, a különböző vallások számos, egyedi sajátossággal rendelkeznek. Ennek okán az egyes vallásos emberek hite is eltér a többiekétől, és a kérdés éppen ezért individualizálható. Továbbá a vallásszabadság is magában foglalja annak a tilalmát, hogy a domináns egyház elnyomja más vallások gyakorlását. A vallások is tartalmaznak indulati elemeket. Kialakulásuk történeti jellegű, azaz felfedezhető kialakulásuk módja és az emberi jogi felfogás közti feszültség. Azaz a vallások zöme sem demokratikus politikai viszonyok joguralmon alapuló viszonyrendszerében keletkezett. Sőt mi több, fennállása során számos egyház nem is támogatta az ilyen viszonyok kialakítását. Bár a vallások részben eltérő módon fonódtak össze

a politikával ahhoz képest, amit a nacionalizmus esetében látunk, de vallások is működtek állami ideológiaként, illetve egyes egyházak az állam intézményrendszerének részeként. A vallásszabadság éppen ezért vált emberi joggá. Éppen ezért jogosult az egyén arra, hogy maga dönthessen hitéről.

Ugyanakkor a vallásszabadság immár magában foglalja a politika semlegességének követelményét az egyes egyházak iránt, s ez nyilvánvalóan különbség a nacionalizmus szerepéhez képest. De a semlegesség egyik eleme mégsem mellőzhető. Nevezetesen az állam semlegessége ebben az esetben nem jelenti feltétlenül azt, hogy a politikai közösség tagjai és választott képviselői, illetve az állam hivatalnokai vallástalanok, ám azt igen, hogy sem többségi, sem pedig hivatali hatalmukat nem használhatják valamelyik egyház domináns helyzetbe hozatalára. További lényeges különbség, hogy az egyházak esetében dogmatikai jellegük miatt korlátozott vita folytatható ezek alakításáról. A nemzetek esetében ez a vita szélesebb lehet. Az egyes egyházak szabályrendszere ugyanis pontosabb, mint a nemzeteké. Ezért a taggá válásnak formalizált kritériumai vannak, míg a nemzetnél összetettebb a kérdés.

Emiatt az állam semlegességének kérdése is összetettebb nemzeti vonatkozásban. Mint azt már többen leszögezték, a modern állam nem lehet maradóktalanul semleges nemzeti tekintetben. Ez az állítás ugyanakkor pontosítható. Ugyanis nem mindig van így a semleges állam esetében sem. Itt is létezhetnek közszolgálati médiumok, amelyek semlegessége elvárható, ami pontos híradást és arányos teret jelent a társadalom és politika egyes szereplőinek, irányzatainak tevékenységéről. Azaz az állami orgánum pontosan és arányosan jelentet meg tudósításokat, valamint ad teret a különbözőségeknek. Az egyes vallások intézményeinek állami finanszírozása esetén nem az az eljárás sérti meg a vallásszabadság elvét, ha az állam mindegyik vallásra egyaránt érvényes közös kritériumok alapján finanszíroz – lényegében ugyanezt jelenti, ha a döntést adóbevételei rovására a polgáira bízta –, hanem az, ha maga dönti el, melyik vallás a neki tetsző, és ezért pénzelendő, és melyik nem. Mindkét esetben az állam semleges bánásmódjának alapja az állam polgárainak az a joga, hogy pontos és hiteles információkhoz jussanak a közügyek állásáról, illetve, hogy maguk dönthessenek vallásos hitükről. Az állam viselkedése így két, az emberi jogok körébe sorolt érveléssel követelhető s indokolható. Mindkettő az egyén joga. Olyan jogok, melyeknél az elsőt az állam keretein belül érvényesíti az egyén, a másikat pedig az egyházak keretein belül, vagy éppen azokon kívül maradván. Azaz mindkét jog érvényesítése másokat is feltételez, feltételezi, hogy az egyén a jogát másokkal együtt is gyakorolhassa. És en-

nek révén a jog gyakorlása intézményesülhet, azaz sajtóorgánumok, rádió- és tévécsatornák, egyházak formájában válik gyakorolhatóvá.

Ha azonban az egyén jogát eltávolítjuk ezen intézmények mögül, akkor nem marad más, mint ezen intézmények joga. Az egyén pedig részben ezen intézmények belső hierarchiájában találja magát, részben pedig a köztük lévő hierarchikus viszonyrendszerben. Az államtól sem követelheti, hogy velük szemben megvédje, hiszen ebben az esetben az államnak is joggal lehetnek saját preferenciái e hierarchiák megtartásával vagy éppen átrendezésével kapcsolatban, minthogy az állam maga is függ az ilyen rendszertől.

A modern állam ugyanakkor szerkezetét tekintve alkalmas arra, hogy az egyéni akarat megnyilvánulásának intézményes kereteit biztosítsa. Mind a képviseleti rendszer különféle formái, mind a közvetlen demokrácia lehetősége egyes esetekben, mind pedig a sajtó, a kutatás szabadsága, a gyülekezési és egyesülési jog lehetőséget biztosít, hogy a különféle nemzeti hovatartozású polgárok, sőt, egyes csoportjaik, illetve egyes egyének kifejezhessék egyéni nemzeti preferenciáikat, illetve álláspontjukat azon nemzeti sajátosságaik képviseletének általuk helyesnek tartott módjáról, amelyek közösségi jelleggel bírnak. Ez pedig elég alapot teremt ahhoz, hogy e kérdésekről morális érveket sem nélkülöző vita folyjék, és az egyén nemzeti jogait is magában foglaló alkotmányosságnak megfelelő döntés születhessen politikailag vitás esetekben is.

Az ilyen rendszer tehát nem teremt azonos pozíciókat az egyes polgárai által alkotott nemzeti csoportok számára, de az esélyegyenlőség kereteit megteremti. A klasszikus emberi jogok esetében is elsősorban az eltérések védelméről van szó, nem csak a másokkal azonos állásponthoz való jogról. Például véleményszabadság esetén is maga választja meg az egyén, mit akar szólani, ám figyelembe kell vennie embertársait is. „Ugyanakkor nemcsak a kifejezés szabadsága nem abszolút, de a védendő érdekek sem élveznek feltétlen elsobbséget a véleménynyilvánítással szemben. A korlátozás igazolhatósága minden esetben a szólás által okozott, vagy okozható sérelmekről függ.”³² Maga a mondanivaló tartalma azonban szabadon választott, alakított, illetve gondolatilag teremtett. Sőt éppen keletkezéselméleti szempontból ebben az esetben is felvethető, hogy nem minden hangoztatott álláspont támogatta és támogatja a véleményszabadságot. Éppen ezért van szükség jogi védelmére.

Nyilvánvaló, hogy hátrányos helyzetbe sodort csoportok esetén felvetődhet a pozitív diszkrimináció igényének jogossága is. Ezt maga az eddig felvá-

³² Halmai Gábor: *A véleményszabadság határai*. Budapest, Atlantisz, 1994. 267.

zolt modell nem tartalmazza, ugyanis a pozitív diszkrimináció esetében hátrányok ellensúlyozásának morális kötelezettségéről van szó. E morális kötelezettség indoklásánál helyesnek tartjuk Bhikhu Parekh argumentumait, nevezetesen a hátrányba kerültek szenvedésének, valamint az őket hátrányos helyzetben tartók lealacsonyodásának, és a múlt sérelmei ellensúlyozásának morális érveit.³³ Ugyanakkor szerintünk a pozitív diszkrimináció alapja, modellünk lényege az érintettek létező képességeinek a modern állam feltételrendszerét is igénybe vevő szabad realizálása, még ha az rendkívüli esetekben önmagában nem is elégséges, vagyis pótlólagos segítségre is szüksége van. Ám az is csak e képességekre épülhet.

Ugyanakkor a fenti összefüggés azt is jelzi, hogy modellünk nem jelenti a nemzeti kisebbségek úgynevezett többletjogait. Ebben az esetben tehát nincsen szó rendkívüli jogi helyzetről, a kisebbségben élők nem többletjogokat kapnak, hanem a nemzeti esélyegyenlőség egyéni és közösségi keretei alakulnak ki számukra is. Ez így van akkor is, ha a létező, a többségi nemzet hatalmát garantáló rendszeren változtatni kell. Ehhez persze mindenekelőtt az egyén nemzeti jogainak kell az alkotmányos alapjogok közé kerülnie, még hozzá olyan szinten, amely biztosítja számára az esélyegyenlőséget nemzeti fejlődésének vonatkozásában is.

Nemzeti értelemben is érvényesülniük kell a mind negatív nemzeti jogoknak, azaz a jognak a be nem avatkozásra, mind pedig a pozitív jogoknak, azaz a jognak a segítségre, valamint adminisztrációs jogoknak. Narveson szerint ugyanis minden alapjog esetében ez utóbbihoz jutunk el. Ahhoz, hogy miképpen adminisztrálják az adott jogot. Azaz jogunk van arra, hogy jogainkat megfelelő módon és ésszerűen adminisztrálják. Pozitív jogaink esetén jogunk van mások bizonyos fajta aktivitására. Ezek az adott jog adminisztrálását is jelentik. A negatív jogok esetében pedig annak hatékony megakadályozására van jogunk, hogy kárt okozzanak nekünk.³⁴

Nyilvánvaló, hogy aligha minősíthető indulatú tényezőnek például az egységes vámhatárok szükségessége szemben a feudális árumegállítási joggal, az egységes törvényes rend, az egységes hivatalos nyelv, az anyanyelvi képzés, a tudomány és a közigazgatás nyelve és kapcsolatuk az anyanyelvi képzéshez. Ugyanígy a tudomány és a gazdaság kapcsolata, vagy éppen az az elv,

³³ Bhikhu Parekh: A Case for Positive Discrimination. In: B. Hepple – E. M. Szyszczak (szerk.): *Discrimination. The Limits of Law*. London – New York, Mansell, 1992. 263–266.

³⁴ Ld. Jan Narveson: Human Rights: Which, if any, are there? In: J. R. Pennock – J. W. Chapman (szerk.): *Human Rights. NOMOS, XXIII*, New York–London, The New York UP, 1981. 188.

hogy ezek a nyelvek beszélt nyelvek, és így folyamatosan fejlődő és gazdagodó, ne pedig holt nyelvek legyenek. Ugyanakkor ezek és más elgondolható elemek kulcsszerepet játszottak a nacionalizmus kialakulásában. Megértésük lehetősége pedig egyben morális értékelésük lehetőségét is jelenti.

A felsorolt példák mindegyikével kapcsolatban feltehetően olyan morális természetű kérdések, amelyek alapja az egyén. Azaz a felsorolt példák alapján a nacionalizmus morális alapjai nem függetlenek az egyéntől, s aligha állítható róluk, hogy az egyéni akarat irreleváns ebben a kérdésben, minthogy kollektív természetű problémáról van szó, amelyben az egyén csupán valamely kollektíva részeként, a kollektíva szabályainak alárendelve értelmezhető. Ugyanakkor számos esetben mégis ez történt. Például ezt jelzi Hobsbawm elmélete az instrumentalista nemzetalkotásról. Nemzeteket úgymond alkotni kell, központilag kell kialakítani azokat a tényezőket, amelyek a nemzettudat nélküli embereket nemzettudattal bíró emberekké változtatnak. Ezért egy központi sémába kell beilleszteni őket. S ez a nézet nyilvánvalóan jelentős hatással volt számos nemzet születésére. Ugyanakkor aligha lehet szabadon megválasztani e sémát. Mint az az instrumentalizmus kritikája kapcsán világossá vált, a nemzetek prenacionális előzményeit nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A kiválasztott nyelvjárásnak beszéltnek kellett lennie, s így a többi nyelvjáráshoz aránylag közel állónak. A kulturális hagyományvilágnak élőnek, reálisnak kellett lennie a romantika minden adaléka ellenére. A politikai tapasztalatok a meglévők voltak, s a vágyott politikai szerkezet alapjául is a létezőnek kellett szolgálnia. A gazdasági elképzelések aligha szakadhattak el a létező sajátosságoktól és reális érdekviszonyoktól.

Az ember azonban morálisan jogosult arra, hogy eljuthasson a társadalom nemzeti szintjére. Morális joga, hogy ezt saját öröksége alapján tegye, maga dönthesse az örökség egyes elemeinek súlyáról saját vonatkozásában, és vitát folytathasson ezekről a kérdésekről mások vonatkozásában. Mind a nacionalizmus primordiális, mind pedig modernista felfogása megjelenik ebben az elvben. Ugyanakkor egyik sem bír egyedül meghatározó jelentőséggel. A prenacionális örökség léte tagadhatatlan, ugyanakkor egymagában nem egyedüli forrása az adott nemzet sajátosságainak: a nemzet előtti sajátosságok modernizációjából is származtatható. Ugyanakkor a nemzet nem tekinthető pusztán a modernizáció eredményének. Éppen ezért állítható, hogy az egyén a nemzeti mivolt mindkét forrására jogot formálhat. Jogot formálhat rá, hogy véleményt alkosson nemzeti örökségéről, elválasztva annak pozitívnak tartott elemeit a negatívaktól, hogy használja, illetve ne használja örökségének egyes elemeit, valamint arra, hogy alakítsa, átalakítsa

ezt az örökséget, új elemekkel gazdagítva azt, s ezzel használhatóvá tegye kora kihívásainak megoldására.

Ugyanakkor feltehető a kérdés, hogy az egyén miként viszonyulhat mások hasonló törekvéséhez. Létezik-e felelőssége a többiek álláspontjával kapcsolatban? Ezek a kérdések természetesen csak akkor tekinthetők morálisan relevánsnak, ha igazolható, hogy az eltérő nemzeti álláspontra helyezkedő egyének egyénileg is képesek megérteni a másik fél álláspontját.³⁵

Morális felelősséggel tehát csak az az egyén viseltethet egy másik nemzethez tartozóval szemben, aki számára adott a lehetőség a másik megértésére. Ha ugyanis csak saját nemzettársaim megértésére vagyok képes, ha csak nemzetem kollektivitásának részeként vagyok képes kommunikálni más nemzetek tagjaival azok kollektivitása révén, akkor joggal vetődhet fel az organikus nemzetfelfogás helyessége, s így az individuális morális felelősség megkérdőjelezhető.

Ám a nemzetek kialakulásának időszaka éppen az európai gazdasági és kulturális kooperáció elmélyülésének ideje, amely éppen az egyéni kapcsolatok kiterjedésével járt, s ez a folyamat azóta csak erősödött. Rousseau nemzetállama aligha bírna az ipari forradalommal. A tudományokat betiltani sem kelene, mégsem fejlődhetnének, hiszen nem volna lehetséges nemzetközi disputa. Ám a tapasztalat is mutatja, hogy ez nincs így, az egyénben benne rejlik a képesség, hogy más különbségek mellett a nemzeti különbségek ellenére is képes legyen morális álláspontok kialakítására.

És végül még egy érv: maga a nemzeti gondolat is terjedt az egyes előnemzetek tagjai közt. Nem függetlenül jelent meg minden egyes nemzetté váló csoportban, hanem egymástól vették át a gondolat egyes változatait, s kombinálták e változatokat, majd ezeket is továbbadták. Magának a nemzeti gondolatnak a terjedése is bizonyítéka a nemzeti autarkia lehetetlenségének, beleértve a nemzeti autarkiát hirdető gondolatok terjedését is. Rousseau érthető a nem franciák számára is, de a franciák is értik, nemcsak Genf polgárai.

Az egyén ennek alapján képes elgondolni, hogy melyek a nemzet legfontosabb értékei, s így más egyének, sőt más nemzetiségű egyének ilyen igényének megalapozottságát is képes belátni. Ugyanakkor képes a nacionalizmus intoleráns, agresszív elemeinek elgondolására is, így felismerheti ezeket más egyének vonatkozásában, beleértve a más nemzetiségűeket is.

³⁵ Ennek lehetősége következik Lucian Boia álláspontjából, aki szerint a nemzetek jobban hasonlítanak saját korukhoz, mint múltjukhoz. Lucian Boia: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest-Kolozsvár, Kriterion Könyviadó, 1999. 132-133.

Tehát az egyén az általános jellemzők szintjén képes rá, hogy kialakítsa álláspontját más nemzethez tartozó egyének, illetve az egyének valamely csoportjának nemzeti kérdéskörével kapcsolatban. Ám megértheti-e konkrét nemzeti problémáikat, s véleményt formálhat-e azokról? Nyilvánvalóan csak akkor, ha részletesebben megismeri azokat. Ám maga is dönthet úgy, hogy informálódik az adott kérdésben, s döntése nem tartozik a megvalósíthatatlan döntések kategóriájába. És nemcsak abban a kérdésben dönthet, hogy egyénileg támogatja az ilyen információkat szolgáltató forrásokat, hanem abban is, hogy saját állama támogassa más nemzetek megértő megismerését. Azaz szorgalmazhatja, hogy az állam tartson fenn, illetve támogasson olyan intézményeket, programokat, amelyek révén polgárai megérthetik, s maguk is megítélhetik más nemzetiségű egyének tetteit, problémáit. Szorgalmazhat olyan típusú iskolai képzést az állami oktatási rendszerben, hogy erre minél többen és minél magasabb szinten legyenek képesek.³⁶ Persze ebben az esetben a nemzeti nevelés korábbi célkitűzését jelentősen módosítani kell, ugyanis ebben az esetben az ideálkép nem a nemzetállam iránt hatékonyan elkötelezett, fegyelmezett polgár képe. A Fichte által megfogalmazott nemzetállami célkitűzést, mely szerint az állami nevelés egyrészt hazafiakat és hadsereget teremthet, másrészt nemzeti értelemben művelt embereket,³⁷ nyilvánvalóan át kell alakítani. Saját nemzetünk megismerésén kívül olyan ismeretek és készségek megszerzésére van szükségünk, amelyek révén másokkal együtt közös döntéseket hozhatunk.

Aszerződéses viszony alapját képező döntésképeséghez szükséges ismeretekhez tehát hozzájuthatunk nemzeti vonatkozásban is. Az egyén képes alapvető ismereteket szerezni a másik nemzeti identitásának sajátosságairól. Következésképpen hozhat pozitív és negatív döntést vele kapcsolatban, azaz segítheti a másikat nemzeti identitásának fejlesztésében, avagy akadályozhatja ebben. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy maga a döntés pozitív, illetve negatív volta nem azonos a morálisan pozitív és negatív viszonyulással, mint-hogy a nemzeti identitás, hasonlóan más típusú identitásokhoz, állhat morálisan ellentmondásos elemekből. Azaz például morálisan aligha kötelezhető az egyén, hogy a másik nemzeti identitása olyan elemeinek fejlesztését támogassa, amelyek emberek elpusztítását hirdetik nemzeti érvekre támaszkodva.

³⁶ Ezt látja John Rawls is az igazságosság átfogó természetének biztosításával kapcsolatban. Az oktatás ugyanis feltétele az egyén kooperatív képességének. John Rawls: *Political Liberalism*. New York, Columbia UP, 1993. 199-200.

³⁷ Johann Gottlieb Fichte: Beszédek a német nemzethez (Tizennegyedik beszéd). In: Bretter – Deák (szerk.): i. m. 135-146.

Ugyanakkor mások agresszív nemzeti jellemvonásainak ellenzése nem jelenti egyben teljes nemzeti identitásuk tagadását, és ami nem kevésbé fontos, nem jelenti annak a lehetőségnek a tagadását, hogy változtassanak addigi nemzeti értékrendjükön. Azaz a vita nem eredményezi azt a törekvést, hogy a másik adja fel addigi nemzeti identitását, s váltson nemzetet. Csak azt, hogy változtassa olyanná, amely alapján tiszteli mások nemzeti méltóságát.

A társadalmi elismerés, támogatás esszenciális jelentőséggel bír a morális jogok vonatkozásában. A morális pozíciók lényegileg azonosak a legális pozíciókkal, azaz alapjai az institutionális jogoknak is. Ugyanakkor ez nem azt jelenti, hogy az egyén a társadalomtól függetlenül is jogokkal bír valamiféle természetzi állapotra hivatkozva. A jogok ugyanis lényegüket tekintve társadalmiak. Ám a morális indoklás az intézményektől függetlenül is létezhet.³⁸

Ugyanakkor a társadalmi elismerés feltétele a felek bizonyos értékeinek közössége. Következésképpen az elismerésből eredő institutionális jogok nem kerülhetnek ellentétbe az általánosan elfogadott liberális szabályokkal pusztán azon az alapon, hogy az alkotmányos egyetértés részeként elismerik mások nemzeti sajátosságait. „Nos, azt állítom, hogy a másodfokú szabályok egyszerre vannak alávetve a liberális és demokratikus elvárásoknak. Egyfelől olyan döntési eljárást kell körvonalazniuk, mely helyesen húzza meg a határt az egyén szuverenitása és a kollektív döntés autoritása között – tehát a liberális elvek fennhatósága alá tartoznak. Másfelől a közösség számára kell döntési eljárást adniuk, s a közösségnek kell elfogadnia őket a saját szabályalkotásának és szabálykezelésének szabályozására – tehát óhatatlanul kiterjed rájuk a demokratikus elvek fennhatósága is.”³⁹

Ugyanakkor e viszonynak nyilvánvalóan kölcsönösnek kell lennie. Az emberi jogok formája ugyanis általában véve is abban rejlik, hogy a másokkal kötött megegyezés nyilvánvalóan, kinyilvánítottan a kölcsönös előnyöket szolgálja, feltevé, ha teljesítjük a kölcsönös kötelezettségeinket.⁴⁰ A kölcsönösség elvének Bhikhu Parekh és Kis János álláspontja kapcsán már részletezett jelentősége éppen abban rejlik, hogy képesek vagyunk méltányosan igényelni és elismerni egymással szemben támasztott nemzeti jogainkat is, minthogy képesek vagyunk fel-

³⁸ Ld. Carl Wellman: *A Theory of Rights. Persons under Laws, Institutions, and Morals*. Totowa, N. J., Rowman & Allanheld, 1985. 175–177.

³⁹ Kis János: *Alkotmányos demokrácia*. Budapest, Indok, 2000. 61–62.

⁴⁰ Lásd Jan Narveson: i. m. 187.

ismerni emberi jogi tartalmukat. Például számos emberi jog sem illeti meg egyenlően az embert, ha nincs nemzeti dimenziója.⁴¹

Az egyes emberi jogok kapcsán példaként említhetnénk a szólásszabadság és a nyelvi jogok kapcsolatát.⁴² Olyannyira nyilvánvaló e kapcsolat, hogy Bíró Gáspár azt állítja, hogy amennyiben „a szabadsághoz való jog klasszikus megnyilvánulásait, vagyis a lelkiismereti-, a szólás- és az egyesülési szabadság jogát a legtágabb értelemben vett választási jogként értelmezzük, egy általános szintézis keretében”⁴³ akkor az identitáshoz való jogot kapjuk meg, mint alapvető emberi jogot. Ez a tanulmány azonban magában a nacionalizmus eszméjében lát olyan elemeket, amelyek emberi jogi természetűek. Persze ebben az esetben nem állhatunk meg a klasszikusnak tekinthető szabadságjogoknál, nem is beszélve a locke-i kivétel elvének fenyegető voltától. Egyrészt az emberi identitás a nemzeti identitásnál tágabb fogalom. Továbbá az emberi méltóságnak a nemzetre is kiterjeszthető elve, az egyén nemzeti méltósága, arra az emberi morális képességre épül, amely révén meg tudja különböztetni egymástól a nacionalizmusnak az emberi jogok morális alapjaival összeegyeztethető és azokkal összeegyeztethetetlen elemeit. Azaz e módon egyrészt a nacionalizmus egyes lényeges elemeire épül a jogvédelem koncepciója, másrészt kirekeszthetőek belőle a nemzeti identitásnak az emberi jogokkal szembenálló elemei. Ugyanakkor Bíró Gáspár felfogásával kapcsolatban le kell szögezni, hogy a klasszikus emberi jogok nyilvánvalóan megjelennek a nacionalizmus számos elemében.

Az eddigiek során az is világossá vált, hogy a politikai jogok sajátos köre nélkül az egyén nem képes érvényesíteni ezen jogait, azaz az állam intézményeire és ezek révén közösségi akaratérvényesítési intézményekre van szüksége. A nemzeti szempontból kisebbségben élők következképpen akkor bírnak egyenlő eséllyel a többséghez tartozókkal szemben, ha az állam intézményrendszere biztosítja részvételüket kisebbség és többség közös ügyeinek eldöntésekor, valamint biztosítja a lehetőséget, hogy dönthessenek saját ügyeikben. Azaz indokolt a politikai jogok kiterjesztése a nemzeti sajátosságok egy jelentős körére. Részben a közös döntéshozatal valamely formájában – példá-

⁴¹ Ennek a felismerésnek az egyik jele például egy immár széles körben elterjedt kézikönyv: ez olyan válogatást tartalmaz az emberi jogok legfontosabb nemzetközi dokumentumai-ból, amely az egyes dokumentumok nemzeti kisebbségekre is vonatkozó, illetve vonatkoz-tatható részeit gyűjti össze. *Minority Rights Handbook*. Latvian Human Rights Quarterly, 1998, 5/6.

⁴² Például a szólásszabadság kapcsán ld. Fernand de Varennes: *Language, Minorities and Human Rights*. The Hague – Boston – London, Martinus Nijhof Publishers, 1996. 42.

⁴³ Bíró Gáspár: *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest, Osiris – Századvég, 1995. 185.

ul föderatív berendezkedés, egyetértési jog, a döntésekben való részvétel joga –, annak alapján, hogy az egyes megoldások milyen területen mennyire biztosítják az esélyegyenlőséget polgáraik számára, nemzeti sajátosságainak, valamint a belőlük fakadó egyéni és csoportos képességeiknek megfelelően.

Az állam intézményrendszerének ilyenén módosítása azért szorgalmazható, mert az egyes nemzeti természetű jogok egyes területei olyan természetűek, hogy az állam eszközeinek igénybevétele nélkül érvényesíthetetlenek, vagy csak csökkentett mértékben érvényesíthetők.

Ugyanakkor persze meg kell vizsgálni, hogy az esélyegyenlőség kiterjesztése a polgári jogok nemzeti vonatkozásaira – a már tárgyalt morális érveken túl – rendelkezhet-e a polgárok politikai egyenlőségének elvére támaszkodó indoklással. A kérdésnek ebben az esetben úgy kell hangoznia, hogy vajon azok az egyének, akik az adott országban magukat valamely nemzeti kisebbséghez tartozónak tekintik, alkotói-e a népnek. És persze nem a szónak a kultúrnemzeti felfogáshoz kötődő német értelmezésében (*Volk*), hanem abban az angolszász értelmezésben, amely a népet (*people*) tekinti a politikai jogok alapjának. A „nép” akaratából megszülető államnak így kötelessége, a nép tagjai, azaz immár saját polgárai jogvédelme. Feladata az is, hogy megteremtse boldogulásuk feltételeit. Ha azonban az adott kisebbség tagjai nem sorolódnak a néphez, akkor e személyek nemzeti sajátosságai nemcsak hogy nem alkotják boldogulásuk feltételeit, hanem jogvédelemben sem részesülhetnek, hiszen az állam nem belőlük születik, nem olyan sajátosságaiból származik, amelyek az állam alapjainak minősíttetnek, és amelyek így a „nép” jellemzői közé kerülnek.⁴⁴

Például svájci szemmel nézve, az államot alkotó néppel kapcsolatban Thomas Fleiner-Gerster úgy fogalmaz, hogy a hobbes-i pozitivizmus és abszolutizmus túlértékelt az államot és az állam nyújtotta lehetőségeket. Ám ezzel a felfogással szemben nyilvánvalóan lehetséges a különféle népcsoportok integrálása. Svájc egy példája ennek.⁴⁵ Ha Fleiner-Gerster szerint a nemzetet szociológiai értelemben vizsgáljuk, akkor lehetséges több nemzet közös állama, például Nagy-Britannia, illetve egy nemzet több állama, például az arabok.⁴⁶

Hozzátehetjük, hogy ha a más nemzetiségűeket nemzeti sajátosságaikkal együtt nem tekintjük a nép részének, akkor szerződéselméleti megfonto-

⁴⁴ Lásd Gudmundur Alfredson: Introduction. In.: *Minority Rights Handbook*, i. m.

⁴⁵ Thomas Fleiner-Gerster: *Allgemeine Staatslehre*. Berlin – Heidelberg – New York, 1980, Springer Verlag, 131.

⁴⁶ Uo. 134.

lásból is a mill-i utilitarizmus következtetéséhez jutunk, nevezetesen ahhoz, hogy a nemzeti kisebbségek veszélyforrások, és ezért esetükben érvényesíthető a locke-i kivétel elve. Ugyanakkor a nép az államnak nem a többségi akarat alapján forrása, hanem az alkotmányos egyetértés alapján.

Thomas Fleiner-Gerster a svájci modell alapján az egyes közösségek autonómiáját, valamint a föderalizmus, a demokrácia és a semlegesség közös politikai meggyőződését tartja. Erre épül együttélésük, és ez teszi egyáltalán lehetővé a köztük kialakuló szolidaritást. Ugyanakkor a nép rousseau-i modellje ezt nyilvánvalóan lehetetlenné teszi. „Egy teljesen tudatosan-akaratlagosan választott társulás fogalma, melynek moralitását a csatlakozás szabadsága alkotja, valamint egy organikus közösség ideálja, melynek fejlődése nem ismer tudatosságot, tervezést, s amelynek tagjai szentségtörésnek tekintik magát a gondolatot is, hogy a közösségi hagyományok elfogadása szabad választás tárgya lehet, nyilvánvalóan eltérő logikai rendbe tartozik, melynek egyikét a konstruktivista racionalizmus, másikat pedig a historista tradicionalizmus címkéjével szokásos ellátni.”⁴⁷

Ha azonban elfogadjuk, hogy a népet alkotó minden egyes egyén rendelkezik sajátosságait védő, a többség hatalma által kétségbe nem vonható jogokkal, és a népet a polgárok összessége alkotja, akkor aligha indokolt eltekinteni egyesek olyan jellemzőitől, amelyeket mások esetében figyelembe veszünk az állam alkotásának elemei közt. Ez a feszültség az oka azoknak a vitáknak, amelyek a nemzeti kisebbségek úgynevezett államalkotó szerepével fűgnek össze, kétségbe vonva, vagy éppen ellenkezőleg, bizonyítva, például a társadalmi súlyukra való hivatkozással leszögezve, hogy „Az ország tehát az övék is, a nemzetiségek hazája is.”⁴⁸

Más megoldás pedig aligha létezik, hiszen mint az megállapítható, a modern állam nemzetileg nem lehet semleges abban az értelemben, hogy eltekint polgárai nemzeti hovatartozásától, és nem érvényesíti polgárainak nemzeti sajátosságait működése során. Ha viszont polgárai eltérő nemzeti sajátosságainak érvényesítése egyben polgárai joga, akkor az államnak teret kell biztosítania e jogok egyenlő érvényesíthetőségéhez saját intézményrendszerében az őt alkotó polgárok nemzeti esélyegyenlőségének elve alapján.

⁴⁷ Ludassy Mária: A nemzet kétféle fogalmáról. A társadalmi szerződéstől a lengyel alkotmányig. In: „*Sem vele, sem nélküle.*” *Változatok a szabadság témájára.* Budapest, T-Twins Kiadó – Lukács Archívum, 1996. 39.

⁴⁸ A csehszlovákiai magyarok vonatkozásában még Gustav Husák érjében érvelt így Győnyör József: *Államalkotó nemzetiségek.* Pozsony, Madách Kiadó, 1989. 152.